תלמוד בבלי · אחרונים · חידושי אגדות · סדר נשים

מהרש"א - חידושי אגדות על כתובות

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מהרש"א - חידושי אגדות על כתובות

רבי שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מהרשא-חידושי-אגדות-על-כתובות/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ה. 4
דף ה: 5
דף ז: 5
דף ח. 6
דף ח: 8
דף י: 10
דף יא. 11
דף יז. 11
דף כז: 12
דף כח. 12
דף כח: 12
דף ל. 13
דף ל: 13
דף מט: 13
דף נ. 14
דף סא. 15
דף סא: 16
דף סב. 16
דף סב: 17
דף סג. 19
דף סה. 19
דף סו: 20
דף סז. 20
דף סז: 21
דף סח. 22
דף סט: 22
דף עא: 22
דף עב. 23
דף עב: 23
דף עה. 23
דף עז: 24
דף קג. 25
דף קג: 25
דף קד: 27
דף קה. 28
דף קה: 29
דף קו. 30
דף קי: 32
דף קיא. 32
דף קיא: 37
דף קיב. 39
דף קיב: 40

דף ה.

גדולים מעשה צדיקים כו'. מבואר ע"פ מ"ש בפרק הרואה יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ שנאמר וימלא אותו גו' ובדעת וכתיב התם בדעתו תהומות וגו'. מהידוע שהדעת היא העליונה שבג' מעלות שהם החכמה והתבונה והדעת כפרש"י פרשת כי תשא והוא רוח הקדש ואמר לצרף אותיות כי שמותיו של הקב"ה אינן תיבות רק אותיות והיודע לצרפם הוא הדעת ורוה"ק שנאמר גבי בצלאל ועד"ז אמרו עוד שם גדול מקדש שניתן בין ב' אותיות שנאמר פעלת ה' מקדש ה' וגו' שהוא נעשה ע"י בצלאל שהיה בו דעת והיה יודע לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ וידיו דקאמר הכא הם שני מדותיו יתעלה והוא שניתן בין ב' אותיות האחד הימין והוא הרחמים והשני השמאל שהוא הדין והצדיקים שהוא בצלאל והנלוים אליו במעשיהם במקדש מטילים כח וגבורה בפמליא של מעלה לצרף ידיו שם שהם ב' שמותיו שהן במקדש מצד ימין ומצד שמאל שהם הרחמים והדין שע"כ נכתב מקדש בין ב' שמות אחד מימין ואחד משמאל משא"כ במעשה בראשית דלא צירף ב' השמות בהם אלא במעשה ארץ כתיב ידי יסדה ארץ בלחוד ובמעשה שמים היה הימין לחוד כדכתיב ימיני טפחה שמים והוא מטבע הבריאה כי מן השמים הרחמים ובנינו של עולם וההפך מן הארץ עולם הפסד ההויה אבל הצדיקים במעשיהם היו מצרפין מדת הדין והגבורה אל הרחמים והחיים אשר בגבורתו יתעלה מביא חיים לעולם אשר ע"ז נתייסד אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים היפך טבע הגבורה של אדם שממית החיים וע"פ הכוונה זו בעיקר מעשה המקדש היו מב' שבטים האחד בצלאל למטה יהודה שהוא מצד הימין ורחמים כמ"ש יהודה כולו על שמו של הקב"ה שם הוי"ה ואמר ואתו אהליאב וגו' למטה דן דהיינו לצרף אליו הדין והגבורה כמ"ש מדן קאתית דכתיב דן ידין עמו וגו' ופריך והכתיב וישת ידיו יצרו דמשמע שהארץ בלחוד נעשה בב' ידיו שהם הרחמים והדין ומשני ידו כתיב דהיינו יד אחת שהיא השמאל ובכל ספרי תהלים שלפנינו ידיו כתיב ומ"ש יצרו אצבעותיו דכתיב כי אראה שמיך וגו' הן צרופי אותיות השם של הרחמים שהוא יד אחת של ימין שבו נבראו השמים ומ"ש ה"ק מעשה ידיהם וכו' ומאי ניהו מטר הוא מבואר כמו שבארנו שהצדיקים במעשה ידיהם מצרפים הגבורה אל הרחמים ומאי ניהו שהוא בא ממקום הרחמים מהשמים אל מקום הגבורה שהיא בריאת הארץ וע"כ נקראו גבורת גשמים אף שהם חיים לעולם ע"ש שהם באים בצירוף הגבורה נקראו כך שע"כ נתיסד להזכיר גבורות גשמים בברכת אתה גבור ע"פ הכוונה שכתבנו לעיל:

אל תקרי אזנך. דלפי פשוטו הל"ל על זיונך ודריש ליה דקאי אירישא דמלתא דכתיב ונשמרת מכל דבר רע גו' שדרשו בו במס' ע"ז בפ"ק ונשמרת מכל דבור רע והזהיר על השומע שיניח אצבעו כו' מלהשמע:

דף ה:

ואמר דהיינו דאמר ר"א מפני מה כו' זרת זו קמיצה כו' מ"ט משופות כו'. יש לכוין בזה האי קרא דמייתי דכתיב לעיל מיניה ויד תהיה לך מחוץ למחנה וגו' ר"ל שהיד בכלל אצבעותיך תהיה כל חדא וחדא מלתא מחוץ למחנה מלחמה דהיינו במחנה שכינה הוא דצריך חלוקן דאמר מר זו זרת וזו קמיצה כו' אבל במלחמה אין אתה צריך לה כמ"ש אל תאמר כחי ועוצם ידי וגו' וכמ"ש בענין ולתת אויביך לפניך שאין אתה צריך לגבורת ידך אבל מ"מ יש צורך מה במלחמה בשיפוע יתידות ואצבעות ידיך שתניח אותן על אזנך כו'.

ואמר מפני מה כו' והאליה רכה שאם כו'. מבואר לפי טבע הבריאה הסחוס של האוזן הוא קשה שהוא מקבל הקול שיכנס לתוך האוזן גם כי הוא מכסה לאוזן שלא יפול בו שום דבר אחר אבל הרך שלמטה לפי טבע הבריאה אין לו מקום כאן אלא לצורך שאם ישמע כו' שיכוף לתוכה ממטה למעלה:

אל ישמיע כו'. אחר שאמר לעיל באיסור לשמוע דבר שאינו הגון והוא דבור [האסור] הוסיף בזה שגם הדבור המותר כגון דברים בטלים שאינן צריכין אל ישמיע את אזניו אלא לדבור המצות משא"כ בשאר חושים כגון בחוש הראות שאין אתה מוזהר להעצים עיניך מראות דבר המותר ואמר הטעם מפני שהן נכוות תחלה כו' ר"ל שבקל יבא משמיעת דבור הבטל לידי שמיעת דבור האסור שע"כ היא נכוות תחלה לשאר אברים ששאר החושים יוצאים ממנה לפי שהאיסור מצוי בו יותר:

דף ז:

במקהלות ברכו אלהים ה' וגו'. בין לפי דרשת ברכת חתנים ובין לפי דרש דאפי' עוברים כו' משמע להו דאירי בענין שמחה ומקום שירה דכתיב לעיל מיניה קדמו שרים אחר נוגנים וגו' ובפרק כשם מפורש שראו העוברים מתוך הכרס באספקלריא המאירה וע"ש בחידושינו:

אי ס"ד למדרש לא סגיא דלאו עשרה אין לפרסומי כו'. ואע"פ כן לא קיבל הגואל הך דרשא דסבר דלא התירה בועז אלא משום מצות יבום כמבואר באורך בחידושינו פרק הערל ע"ש:

פירוש ברכת אירוסין אקב"ו על העריות כו'. נתקנה ע"פ מ"ש קדושים תהיו כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה כו' וזה שאמר אקב"ו על העריות אפי' היא פנויה ומגדר עריות אסר לנו גם הארוסות שאינן עריות כמ"ש כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה ולא התיר לנו אלא הנשואות לנו שאינן ערוה וזה דוקא ע"י חופה וקדושין שכבר ומסיים בה דבכל זה מקדש עמו כו' בגדר הערוה א"נ שיש לפרש דמסיים בה הכי ע"פ מ"ש בכמה דוכתין דמיון ישראל לגבי הקב"ה כאשה לבעלה וז"ש דהוא מקדש לו ג"כ עמו ישראל בדוגמא זו בקדושין שהיא נתינת התורה כמ"ש אל תקרי מורשה אלא מאורסה ובחופה הוא יחוד שכינתו במקדש עמנו וכמו שדרשו ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה יום שנתחנך המשכן ודו"ק:

דף ח.

פירוש שבע ברכות שהכל ברא לכבודו ויוצר כו'. נתקנה עד"ה כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו והוא לפי שיש בהויית האדם שינוי משאר בעלי חיים שהאדם הוא נברא בגוף ונשמה ועוד שהנקבה נעשית מאדם ולא כן בשאר ב"ח וע"כ נאמר בהויית האדם ג' לשונות אלו בריאה שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים וגו' והיא בריאת הנשמה. יצירה שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה היא יצירת הגוף. עשיה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח וגו' וע"ש לכבודי בראתיו שהיא בריאת הנשמה יסד ברכת שהכל ברא לכבודו. וע"ש יצרתיו שהיא יצירת הגוף יסד ברכת יוצר האדם. וע"ש אף עשיתיו יסד והתקין לו ממנו בנין עדי עד שהאדם נברא יחידי והנקבה נבראת ממנו לקיום העולם וסיים גם בה יוצר האדם שהיא ודאי ג"כ נבראת ליצירת אדם לדורות:

ברכת שוש תשיש ותגל עקרה כו'. ע"ש הכתוב רני עקרה לא ילדה וגו' כי רבים בני שוממה וגו' ומפורש בפ"ק דברכות רני כ"י שדומה לאשה עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם והיינו שמשמח ציון שהיא שוממה בקבוץ בניה אז לתוכה:

ברכת שמח תשמח רעים כו' נתיסדה על שמחת החתונה שעושין עתה בגלות שאין שמחה לפני המקום ואסור לכל אדם למלא שחוק פיו וגם בשמחת חתן וכלה אמר והשבתי וגו' מחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה וגו' שהם ארבע

קולות אעפ"כ אנו מבקשין ממנו יתעלה ב"ה שבשביל שמחת החתן והכלה ישמח את רעים האהובים שהם השושבינים שישמחו החתן והכלה כמו ששמחת יצירך שהיית שושבינו כדאמרינן ויביאה אל האדם שקלעה וקשטה והביאה אליו ומלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם וסיים בא"י משמח חתן וכלה כי שמחה אחרת ליכא בגלות ואסורה לכל אדם:

ברכת אשר ברא ששון כו'. נתיסדה על שמחת חתן וכלה שתהיה שלימה לעתיד בעת הגאולה וע"ש הכתובים בירמיה כי בגלותן אמר והשבתי מערי יהודה וגו' קול ששון וגו' קול חתן וגו' שהן ארבע קולות ושוב בגאולה נאמר עוד ישמע במקום הזה וגו' קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה וגו' והוסיף קול אומר הודו וגו' ולזה אמר שאין להתייאש לנו בגלותנו המר שלא תשוב קול הששון והשמחה השלימה עוד אלינו שהרי מאי דלא הוה הוה כ"ש דמאי דהוה הוה וז"ש אשר ברא ששון ושמחה כו' דמאי דלא הוה הוה כ"ש שיש לנו להאמין דמאי דהוה הוה ובמהרה ישמע עוד בערי יהודה וגו' קול חתן וקול כלה קול מצהלות חתנים מחופתם וגו' זכר כאן ד' קולות שנזכרו בהאי קרא דגבי גאולה ואמר קול מצהלות חתנים כו' תחת קול אומר הודו וגו' דהיינו שהחתנים מברכים ומודים בקולם לה' וכמ"ש במסכת ברכות דהמשמח חתן וכלה זוכה לה' קולות דכתובין גבי גאולתן של ישראל משא"כ בהשבתת הקולות בגלותן לא כתיבי רק ד' קולות דהיינו קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה אבל קול אומר הודו לה' וגו' לא ישבית גם בגלותן דהיינו לתת שירות ותשבחות להקב"ה על הנסים שעושה עמנו בכל עת ושעה:

מר סבר חדא יצירה הואי ומ"ס ב' יצירות כו'. עיין פרש"י ולפי דברי התוס' יהיה הפי' בהיפך חדא יצירה כמ"ד זנב שמתחלה לא נברא רק אדם וב' יצירות כמ"ד ב' פרצופין שמתחלת יצירתן היו ב' ומיהו ראיית התוס' אינה מכרעת לדחות פרש"י דודאי אליבא דמ"ד זנב מוכרחין לומר כן דמתחלה עלה במחשבה כו' דאלת"ה תקשה מאי זכר ונקבה בראם ואליבא דמאן דאמר פרצוף ניחא האי קרא מכ"מ למאי דאתינן לרמיות קראי אהדדי גם למאן דאמר פרצוף מויכרחין לומר דמתחלה עלה במחשבה לבראות ב' כו' פירוש דמתחלה עלה במחשבה לבראות ב' ממש בלי חבור כלל כשאר כל הנבראים ולבסוף ברא אחד דהיינו ב' פרצופין מחוברין כן נ"ל ליישב פרש"י:

ודע כי רש"י בחומש הביא דרשא זו ע"פ מדרש ב"ר מדכתיב זכר ונקבה ברא אותם וכתיב ויקח אחת מצלעותיו וכתב הרא"ם מה שהניח רש"י ז"ל דרשא דקראי דגמרא ותפס דרשא דקראי שדרשו בב"ר י"ל דרש"י דייק מההיא דכתובות דמ"ד פרצוף הוא עיקר מדקאמר שם דכ"ע חדא יצירה כו' והיינו כמ"ד פרצוף ולא קאמר כמ"ד זנב ודכ"ע

ב' יצירות כו' עכ"ד ודבריו אינן מובנין לי דהא מ"מ בההיא דכתובות למ"ד פרצוף נמי הביא דרב יהודה דדריש לה מקראי דמייתי בגמרא אע"ג דסוגיא דפרק עושין פסין ודפרק הרואה דריש ליה נמי הכי למ"ד זנב מ"מ לא ה"ל להניח דרשא דגמרא כיון דלמ"ד פרצוף נמי דרשא זו בסוגיא דפ"ק דכתובות.

וענין בתחלה עלה במחשבה כו' כענין שאמרו בתחלה עלה במחשבה לבראו במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים כו' כן הוא הענין הזה בתחלה עלה במחשבה לבראות ב' כשאר הנבראים וכשראה שהאדם כולו קטטה ואין העולם יכול להתקיים כן וצריך שלום ושם י"ה ביניהם בראו אחד על שמו של הקב"ה שהוא יחיד בעולמו אולי שיהיה שלום ביניהם כאילו הם גוף אחד:

דף ח:

כל קבל ינוקא כו'. עיין פרש"י ועי"ל כל קבל ינוקא למה מת ובאיזה חטא כיון דאינו בר עונשין ולמ"ד נמי בחור הוה לא הוה בר עונשין בב"ד של מעלה עד כ' שנין. ואמר **מכעס** בניו ובנותיו דור שאבות מנאצים להקב"ה כו' דלפי התרגום מדארגיזו קדמוהי בנין ובנן דהיינו הזכרים והנקבות ה"ל למכתב בנים ובנות אבל מדכתיב בניו ובנותיו משמע ליה דעם האבות מדבר שהם חטאו שנענשו בשבילם בניהם ובנותיהם:

על כן על בחוריו כו'. גם בכאן מדכתיב בחוריו בכינוי על אבות משמע ליה דבחטאם הוא.

ושאמר **הכל** יודעין כלה כו' ר"ל שהעונש מדה כנגד מדה לפי שהבחורים מנבלים פיהם בכלה הנכנסת לחופה יבא להם העונש בבחורים המגיעים לפרק החופה שלא ישמחו בהם והוא מבואר כי הכל יודעים שהכלה נכנסת לחופה ליחדה לשם אישות אלא כל המנבל פיו לשם זנות כמו כי נבלה עשה בישראל והיינו דובר נבלה:

אפילו נחתם כו'. עיין פרש"י ול"נ לפרש דה"ק בכל זאת לא שב אפו על העבר אבל ועוד היינו השנים שיהיה לו עוד כפי הגזירה של ע' שנה לטובה נהפך עליו לרעה לא קאמר הופך עליו לרעה כי מפי עליון לא תצא הרעות אבל הוא מסלק מדתו הטובה שנגזרה לאדם לע' שנה וממילא נהפך לו לרעה והיינו ידו נטויה לסלק מדתו הטובה ועוד י"ל בכל זאת לא שב קאי על האדם אם בכל עונש דלעיל לא נתן לבו לשוב בתשובה אפו של הקב"ה מביא לו שעוד ידו לחתום גזר דין של ע' שנה לטובה נטויה להתהפך לרעה:

ושאמר חשיב את לאתפוסי אדרא. ע"פ מ"ש פרק במה בהמה כל שאפשר לו למחות כו' בכל העולם נתפס על כל העולם:

אימא מלתא כנגד שבחו של הקב"ה כו'. לפי שיש טועה לומר שיש ח"ו חסרון בחקו להמית החיים ויש מי שטועה לומר כי המחיה אינו ממית וב' רשויות בדבר אשר על זה נאמר אני אמית ואחיה וגו'. וע"כ אמר אימא מלתא כנגד שבחו כו' לבטל אלו הדעות הרעות ולזה אמר האל הגדול כו' כי זה בודאי גדולתו כי ברוב גדלו מדתו שלא כמדת ב"ו שהיה מוראו להמית החיים והקב"ה במוראו גם אחר שהמית החיים שוב ברוב נוראותיו הוא מחיה מתים וגם אין אלו דברים הפכים לתלות ח"ו בב' רשויות אבל עושה גדולות שאין ללב אדם בו חקר ויש בזה נפלאות ומכוסה מלב בני אדם עד אין מספר:

אימא מלתא כנגד אבלים כו'. שיתנו לבם על מיתת קרובם ולפי שיש מיתה בחטא ויש מיתה בלא חטא כדאמרינן פרק במה בהמה נחש שמת בעטיו של נחש ע"כ אמר תנו לבבכם לחקור ולפשפש את מיתה זאת מאיזה חטא באה ואם לא תמצאו אזי מ"מ זאת היא עומדת נתיב מו' ימי בראשות כמשמעו שכבר נגזר ממה שנעשה בששת ימי בראשית שאז חטאו אדם וחוה ונקנסה מיתה עליהם דהיינו בעטיו של נחש:

ואמר רבים שתו כו' כמשתה ראשונים כו' המשיל המיתה בשתיית כוס פורענות כמ"ש בכמה מקראות ועי"ל ע"פ מ"ש לא נברא יין אלא לנחם אבלים והיינו רבים שתו עשרה הכוסות דלקמן שבבית האבל והוא משתה ראשונה ולא לימא רבים ישתו כו':

לעולם אל יפתח אדם פיו כו'. הוא מבואר שהדבור גם בדרך הדמיון מעורר את מדת הדין עד שהשטן מקטרג להיות החוטא מודה בדבר שראוי לכך וז"ש כמעט כסדום היינו וגו' שאמר כן בדרך הדמיון לענין העונש ובכן מדת הדין אהדר ליה דראוי לכך ע"ש החטא שמעו דבר ה' קציני סדום וגו':

אימא מלתא כנגד מנחמי אבלים כו'. כי זה הג"ח שהוא עם המתים הוא חסד של אמת יותר משאר ג"ח ולכך ראוי לשבחם ולברך אותם על זאת וז"ש אחינו ג"ח בני ג"ח המחזיקים בבריתו של א"א ר"ל אבותיהם של אחינו הם המחזיקים כו' שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו גו' שהם אבות של אחינו ומפורש בהאי קרא ג"ח כמבואר בפרק הערל ע"ש וקרא הג"ח בריתו של א"א שע"י נטיעת האשל אמר הכתוב ויקרא שם בשם ה' אל עולם כמפורש במדרשות:

ואמר אימא מלתא כנגד כל ישראל כו'. להתפלל על כלל ישראל להצילן ממיתות שאינן בטבע דהיינו פרט כאן דבר וחרב ורעב וביזה דנקט הוא השבייה דכולהו איתנהו ביה כדאמרינן פרק השותפין ולכך נגד ארבע פורעניות אלו שפרט כאן נקט ד' לשונות פדה והצל מלט והושע כו' וסיים בחתימה עוצר המגפה:

תנא י' כוסות תקנו כו'. הג' שקודם אכילה והג' שבתוך האכילה הם לצורך המאכל כדקאמר לפתוח ולשרות המאכל כדאמרי' בברכות אך אותן ארבע שאחר אכילה שבאו לשתות לכאורה אין זה הטעם א' כנגד הזן וא' כנגד ארץ כו' מספיק דלמה קבעו כוס לכל ברכה וברכה באבל טפי מבשאר כל אדם דסגי ליה בכוס א' לברכת המזון ונראה שהכוונה בזה שאלו הד' שאחר המאכל הם באו לשתות להרבות לו בשתייה כפרש"י וע"פ הכוונה רבים שתו כוס הפורענות שהוא רמז על ארבע כוסות של פורעניות שהקב"ה משקה את אומות העולם לעתיד לבא כדאיתא בב"ר וכיון דבעי' ד' כוסות קבעו אותן גם לד' הברכות שבבהמ"ז ומה שהוסיפו עוד ד' כוסות ג"כ ע"פ הכוונה זו דאמרי' בב"ר דכנגדן הקב"ה משקה ד' כוסות של ישועה ונחמה לישראל לעתיד לבא וקבעו אותן בנחמות אבלים א' כנגד חזני עיר כו' וא' נגד בהמ"ק כו' כפרש"י תקנו עליו ברכת נחומין שינחמנו כו' נראה מפירושו דלא קבעו ברכה אלא אהך כוס דכנגד בהמ"ק אבל אהני ג' דחזני העיר ופרנסי העיר ודר"ג לא קבעו להם ברכה ואפשר שהיו שותין ע"ד שאמרו חיי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון וכך היו שותין חיי וחמרא לפום חזני העיר וכן בדפרנסי עיר ודר"ג ודקאמר נמי התחילו היו שותין ומשתכרין כו' כי מתוך ריבוי השתיה היו משתכרין ושותין יותר מזה השיעור י"ד כוסות החזירו כו'.
ושאמר **בראשונה** היתה הוצאת המת קשה לקרוביו כו' לפי שהיו עשירים קוברין עצמן בכלים מכובדים ומפני הבושה היו גם העניים עושין כן עד שהיה קשה להן כו' ואהכי מייתי לה פרק ואלו מגלחין ע"ש:

דף י:

בעולה ריחה נודף בתולה כו'. עיין במסכת יבמות:
דור קטוע. עיין פרש"י ובערוך מפורש דור קטוע שלא תלד ויפסוק הדור כו' עכ"ל וכדאמרינן לקמן כך דמים יפין לאשה כו' שדמיה מרובים בניה מרובים וק"ל:
אלמנה ע"ש מנה כו' הגם כי מצינו כן בלשון זכר כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו וגו' דריש אלמנה ע"ש מנה ואיכא למימר איידי דקרי לה אלמנה קרי לזכר אלמן כדאמרינן באלמנה מן הארוסין:
ותנא רב יוסף אשור זו סליקא כו'. עיין בדברי התוס' מה שכתבו וכן מכוש לא מצי למפרך דמצינו למימר דאשור וכוש שם המחוז כו' ולענין כוש אף לפי האמת יש לפרשו מלשון מחוז וכן בחוילה אלא באשור היה קבלתם דהוא שם העיר ונראה עוד לדקדק כן מלשון המקרא דכתיב ארץ החוילה וארץ כוש אבל באשור לא כתיב ארץ דמשמע שם

העיר טפי ורש"י בפי' החומש כתב כוש ואשור עדיין לא היו וכתב המקרא על העתיד עכ"ל והוא ע"פ ב"ר שהזכיר גם כוש ולא ידעתי למה לא הזכיר גם חוילה דכתיב מקמיה וכמ"ש בב"ר גם כן גבי חוילה ודברי התוס' קצת מגומגם שכתבו בסוף דבריהם וסביב סליקא הולך חדקל ולא אצל אשור שהיה בימי משה עכ"ל דמהיכא תיתי לן שהיה אשור אחר קודם משה עד שהוצרכו לומר ולא אצל אשור שהיה בימי משה:

מטר משקה מרוה כו' מזבח מזיח מזין כו'. גבי מזבח ודאי דאיכא לפרושי דמלשון מזבח דריש ליה נוטריקון אבל גבי מטר וכן לקמן גבי תמרי משחנן כו' אין מקום לפרש דמלשון דריש ליה אלא דחשיב בכל הנהו המעלות טובות שבהן בלי הוראה מלשון ונראה לפרש במעלות המזבח שזכר נרמזו בלשון מזבח לפי הקרבנות שמקטירין עליו.

ואמר מזיח גזירות רעות הוא הקטורת שנקטר עליו כמ"ש ויעמוד בין המתים וגו' ותעצר המגפה.

ואמר מזין הוא הקרבן תמיד ושאר עולות שנקרבו עליו שנאמר בו לחמי לאשי ריח וגו' וכי ללחם שלנו הוא צריך אבל הוא לחם ומזון שלנו.

ואמר מחבב על השלמים שנקרבו עליו שהם מביאים שלום וחבה בין ישראל לאביהם שבשמים. ואמר מכפר על החטאות והאשמות שבאו לכפרה על עונות ע"פ הכוונה זו איתא במדרש ויקרא רבה שדרשו מלשון שע"כ נקרא מזבח מ' מחילה ז' זכות ב' ברכה ח' חיום היינו מחילה במקום מכפר שהם חטאות ואשמות זכות במקום מחבב השלמים המביאים זכות ושלום להם ברכה במקום מזין שהם הקרבת תמידים ועולות חיים במקום מזיח שהוא הקטורת כמ"ש ויעמוד בין המתים ובין החיים וק"ל:

[דשא אמר רבא דרך שם כו'. מבואר פרק המוציא יין ע"ש]:

דף יא.

איילונית דוכרניתא דלא ילדה. קראה זכר לפי שעיקר סימניה שהיא כזכר שאין לה דדים ומתקשה כו' וקולה עבה כאיש ואין לה שיפולי מעים כנשים כדאמרי' פרק הערל וק"ל:

דף יז.

כי סמכו כו' שרו ליה הכי לא כחל כו'. ע"פ מ"ש בסוטה לא תתייראו מן הפרושים אלא מן הצבועים שדומין לפרושין מבקשין שכר כפנחס ועושין מעשה זמרי כפרש"י שם דהיינו שאין מראיתם כתולדותם אלא צבועים מבחוץ ואין תוכן כברן כו' אומרין לבריות לכבדן כפנחס עכ"ל וז"ש לא כחל שהוא צבע לעינים כי האדם יראה לעינים ולא שרק

שהוא צבע לפנים ע"ד שאמרו בסוטה שאין הדור רואה אלא לפנים דהיינו שאין תוכו כברו ולא פירכוס שהוא קליעת שער שמראין עצמן כנזירים וחסידים אבל יעלת חן מן התורה שהיא ודאי מעלת חן ללומדיה [וכה"ג כתבנו בחידושינו פרק קמא דסנהדרין באורך ע"ש]:

לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין כו' בערוך בערך חמס על כל אלו הלשונות עיין שם בטוב על ב' הפירושים בזה כי בעונינו רבים מהרבנים שנכשלים בזה בדור הזה וראוי הדבר לתקן ע"פ חכמי ארצות וקצינים:

[**רבא** דעמא ומדברנא כו'. מפורש פ"ק דסנהדרין ע"ש]:

אמרו עליו על ר"י בר' אלעי שהיה כו'. אשמועי' דאע"פ שהיה תורתו אומנתו היה מבטל ת"ת והיה מרקד לפני הכלה וכדתני באידך ברייתא דלקמן וק"ל:

רב שמואל ב"י מרקד אתלת פרש"י אתלת ג' בדין זורק א' ומקבל א' עכ"ל. וכה"ג אמרינן פרק החליל בשמחת בית השואבה רשב"ג היה נוטל ח' אבוקות וזורק א' ונוטל א' ואין נוגעים כו' אבל א"כ ה"ל לתלמודא לפרושי הכא כדמפרש לה התם ועוד דלא הל"ל אתלת אלא בתלת ועוד מאי קא מתמה עליה ר' זירא ולולי פירושו נראה לפרש דהכא ה"פ שהיה מרקד אתלת דהוה מרקד נגד תלתא שאר אינשי שמרקדים לפני הכלה והשתא ניחא דקאמר ר' זירא קא מכסיף לן האי סבא דאנן נערים לגביה ולא מרקדינן רק חדא והוא מרקד כתלתא דילן אע"ג דהוא סבא ודו"ק:

איפסק עמודא דנורא כו' אלא לחד בדרא כו'. דהוא רמז שאין הדור ראוי לעמוד במחיצתו כדאמרינן כל צדיק נכוה מחופתו של חבירו לעוה"ב וע"ז אמר דאהני ליה שיטתיה לסבא כו' ר"ל דבדבר קל יזכה הצדיק למעלה כזאת:

דף כז:

במתניתין המעון הזה כו'. בערוך פי' נשבע שבועה במקדש עכ"ל ועוד נראה לפרש שנשבע בשמים כדאמרינן פרק אין דורשין בשבעה רקיעים נקרא מעון שבו כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בלילה כו' ע"ש וק"ל:

דף כח.

[**טלטולא** דגברא קשה כו'. מפורש פ"ב דסנהדרין]:

דף כח:

העלו ס"ד השתא ומה בהמתן כו' בפרק נושאין כתבו התוס' דל"ג ליה הכא וע"ש:

מביאין חבית מלאה פירות כו' וקחו לכם דוגמא לדורות כו'. לכך לוקחין פירות שהוא דבר שהילדים נהנים בו ולהוטים אחריהם ובאים לקחת לחטוף מהם לזכר שבהם יותר מצוי הזכרון כמאמרם הלומד ילד למה הדבר דומה לדיו כתובה על נייר חדש כו' והתינוק נאמן ביה מייתי לה הכא ומלת קצצה יש לפרש כמו שאומרים על זכר הפחות קוצץ כך אומרים על נקבה הפחותה קצצה וק"ל:

דף ל.

אטו יעקב אהא אזהר אהא לא אזהר יעקב על כל מילי אזהר כו'. ולכאורה קשה דהיאך אזהר להו אבידי שמים שאין אדם יכול ליזהר ולשמור עצמו ממנו וי"ל דודאי אין אדם יכול לשמור עצמו מאונס שבא על אדם בידי שמים אבל יכול אדם לשמור עצמו מלילך במקום סכנה דהיינו פשיעה וכה"ג כתבו התוס' ועי' בפ' המקבל:

הכל בידי שמים חוץ מצנים כו'. מה שיש לדקדק בזה בתוס' מפורש בחדושינו פ' המקבל ע"ש:

ותו אריא וגנבי בידי אדם כו'. מהך גופה דהכל בידי שמים חוץ מצנים כו' ה"מ למפרך דמשמע כל המאורעות בידי שמים ובכללן אריא וגנבי חוץ מצינים כו' אלא דמהך דמיום שחרב בהמ"ק כו' מפורש טפי דאריא וגנבי בידי שמים הן ודו"ק:

דף ל:

דין ארבע מיתות לא בטלו כו'. כתבו התוס' אבל קשה דחזינן כמה עבריינים ועע"ז שמתים על מטתן וי"ל דע"י כו' או זכות תולה לו ואינו נפרע ממנו בחיים כו' עכ"ל ע"ש וכן י"ל בהיפך דחזינן כמה צדיקים גמורים כמו ר"ע שמתים במיתות משונות דנפרע ממנו מיעוט עבירותיו בחייו כדי לזכותם לעוה"ב וק"ל:

דף מט:

עורבא בעי בני כו'. נקט עורב יותר משאר עופות לפי פרש"י שהוא דומה בתחלה ליארוד כמפורש בערוך אילין יארודתא אית להון מסוון על אפיהון כד אינון מיינקן בניהון דלא יהוון חמיין יתהון סומקין ואכלין להון עכ"ל וקצת בלשון אחר באיכה רבתי ע"ש וכן הוא העורב מתחלה הוא אכזרי כשהן לבנים אבל לבסוף שהוא מכירן כשהן שחורין הוא מרחם עליהן וק"ל:

דף נ.

המבזבז אל יבזבז יותר מחומש כו' אעשרנו לבתרא כי קמא כו'. עיין פרש"י ועוד נראה דהכי משמע ליה ע"פ מ"ש עשו מדת הרשעים היה בו שאמר יש לי רב אבל יעקב אמר יש לי כל דהיינו שהיה מסתפק במועט בברכת כל כדאמרינן ס"פ השותפין וכמ"ש שכל עצמו לא בקש רק לחם לאכול ובגד ללבוש וברמז קאמר וכל אשר תתן לי וגו' אותו ברכת כ"ל שהוא גי' חמשים עשר דהיינו אתן ה' ממנו למעשר ועוד אעשרנו שנית לאותו כ"ל דהיינו עישור בתרא כי קמא והוי עישור קמא ועישור בתרא ממלת כ"ל כמספר החומש ממנו וק"ל:

מכאן ואילך יורד עמו לחייו כו'. עיין פרש"י ועי"ל דנקט האי לישנא ע"ד כי היא חייך וגו' ואם א"א לו ללמוד יורד עמו לחייו ללמדו אומנות כמו ראה חיים וגו'.

ושאמר **ספי** ליה כתורא כו'. יש לפרש כי העגל אינו מקבל המאכל כ"א בסיוע מבעליו כמ"ש בפרק מי שהחשיך לענין שבת ואין מאמירין את העגלים אבל מלעיטין ולא כן בגדלותו כשהוא שור שמקבל המאכל בקלות כך הקטן פחות מבן ו' בקושי מקבל מה שמלמדין אותו משא"כ בגדלותו מבן ו' שבקל מקבל למודו כשור הזה את המאכל ועיין מ"ש בזה בפ"ק דב"ב:

כל המכניס בנו פחות מבן ו' רץ אחריו כו'. השתא דלא ידע לאפלוגי בין כחוש ובין בריא הא דלא תקשי ליה מתני' דקתני בן ה' למקרא די"ל דהיינו לגלגל אבל למספי הוא מסוכן כדקאמר הכא וכה"ג כתבו התוס' לעיל ודו"ק:

עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כו'. כמ"ד לעיל דבקטנים אינו חייב לזונם אם לא איש אמיד הוא אלא מדרך צדקה ורשב"ן דפליג ומוקי ליה זה המגדל יתום כו' לא ניחא ליה לאוקמא בבניו ובנותיו דאפי' למ"ד דבקטנים אינו חייב לזונן מ"מ אין זה מקרי צדקה בכל עת כיון דבקטני קטנים לכ"ע חייב לזונם כמ"ש התוס' לעיל אבל במגדל יתום כו' ומשיאן ה"ז ממש בכל עת דמקטני קטנים עד בואם לפרקן שמשיאן ה"ז עושה עמהן צדקה וק"ל:

הון ועושר כו' זה הלומד תורה כו'. הדמיון בזה הלמד ומלמדה למי שיש לו עושר ונותן ממנו צדקה שאינו חסר כלום אבל הוא מוסיף ברכה כמ"ש ובחנוני נא בזאת וגו' כן הלמד תורה ומלמדה לאחרים הוא אינו חסר מתורתו אבל הוא מוסיף לו לימוד כמ"ש הרבה למדתי כו' ויותר מתלמידי גם הלימוד לאחרים יהיה כצדקה שניתנה בחנם כמ"ש ואני נתתי וגו' מה אני בחנם אף אתם כו' ומאן דמפרש לה זה הכותב תורה כו' המקרא

מתפרש יותר כפשוטו לענין ממון ואמר ומשאילן לאחרים היינו בחנם בדרך צדקה ולא שוכרן לאחרים:

כיון שבנים כו' דלא אתי לידי חליצה כו'. דחליצה היא כעין קטטה ומריבה שהיא מביישו וירקה בפניו על שאינו חפץ ביבום ופעמים הוא בהיפך שהיא אינה חפצה ביבום והוא מייבמה בע"כ וקאמר שלום על ישראל עש"ה להקים לאחיו שם בישראל ונקרא שמו בישראל וגו'. ומ"ש שלום על דייני ישראל דלא אתי לאנצויי פרש"י מי קרוב וקודם לנחלה עכ"ל וק"ק דפ' נחלה מפורשת בתורה מי הוא הקרוב קרוב קודם ולמה אתו הדיינים לאנצויי באין לו בני בנים ויש לפרש מאן דרואה לו בני בנים ודאי אינו מעביר נחלה דאסור אפי' מברא בישא לברא טבא מה"ט דשמא יזכה בר ברא כדאמרי' לקמן בפרקין אבל מי שאינו רואה לו בני בנים יחוש דבמיתת בנו יבואו נכסיו לקרוב שאינו הגון וע"כ הוא מחלק נכסיו על פיו לקרוביו שדעתו קרובה אליו יותר ואז אתו הדיינים לאנצויי כההיא דלקמן פרק הכותב נכסי לטוביה כו' שניהם קרובים שודא דדייני כפרש"י ותוס' ע"ש ודו"ק:

דף סא.

והיא בעולת בעל עולה כו'. יצא לו זה הדרש דה"ל למכתב והיא אשת איש כדכתיב בתר הכי השב אשת האיש כי וגו' וע"כ דרשו כי אמר לו הקב"ה לאבימלך אל תאמר שלא לקחת אותה לאשה כיון דא"א היא אבל תחשוב לקחת אותה לשפחה בעלמא שלפי הנראה אברהם ירד מנכסיו כמ"ש ויקח אבימלך צאן ובקר וגו' ויתן לאברהם ע"כ הזהירו על כך בעולת בעל שעולה עמו ואינה יורדת עמו והיא עומדת במעלתה שלא להשתעבד בה כשפחה בעלמא ומאן דדריש אם כל חי לחיים ניתנה כו' לפי שכבר כתיב לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת ועתה אחר מעשה הנחש קראה בשם חוה ע"ש כי היתה אם וגו' לפי שנתקלל אדם בעבורה היה לבעל דין לומר שהיא טפילה לו והיא נתקללה ביותר כמ"ש עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים וגו' וע"כ אמר שאינו כן אלא תקרא חוה וגו' ע"ש לחיים ניתנה ולא לצער מתחלת הבריאה קודם שחטאו וע"כ אמר כי היא היתה אם וגו' בלשון עבר ודו"ק:

חד ספי מכל מינא כו' מר משתעי אליהו כו' מר קדים ספי ומר מאחר כו'. ענין הדיבור ומניעת הדיבור של אליהו משום זה נראה לפי מה שנאמר באליהו דבנס הוה מוקים אנפשיה מלאכול מ' ימים כמ"ש בו וילך בכח האכילה ההיא מ' יום וגו' וזה שנותן

לשמש מכל מין וכן דמקדים וספי ליה משום דא"א לאדם לאוקים אנפשיה מלאכול הרי הוא מפליג הדבר דבנס לא אכל אליהו מ' יום וכן בהיפך:

דף סא:

שקל באצבעתיה אנח ליה בפומיה כו'. הלשון בפומיה דהוי סגי ליה להשיב נפשו בטעימה בעלמא ולא בא לתוך מעיו דאל"כ תקשי השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידן צדיקים עצמן לא כ"ש כדפרכינן בכמה דוכתין ומשום סכנה התיר מיהת הטעימה ודקא"ל מ"ט סמכת אניסא כו' יש לפרש דהך סכנה להפסיד סעודת המלך היא יותר סכנה לרב אשי מסכנת מר זוטרא:

ד"א חזאי ביה כו' בפרש"י בשר חזיר מצורע כו'. מלת ד"א נופל בכ"מ על החזיר ומסברא דלא פסיל לסעודת עובדי כוכבים משום בשר חזיר אלא משום דהוה מצורע דכן דרכו כדאמרינן פ' האיש מקדש עשרה קבין נגעים ירדו לעולם ט' נטלו חזירים כו' וק"ל:

דף סב.

חדש כאן וחדש בביתו שנאמר לכל דבר המחלקות כו'. פרש"י ואין ללמד משם אלא חדש כאן וי"א חדשים בביתו כו' עכ"ל ועוד נראה לפרש דאין ללמוד משם י"א חדשים בביתו דה"ל בכלל זה ימי עיבורה וימי לידה ומסתמא לא בעי כל הני יומי בביתו אבל רב לא יליף משם אלא חדש כאן שלא ישא עליו חטא וחדש בביתו דקאמר כיון שלא נתן לו שיעור מסתמא כההוא שיעור דכאן הוה אבל ר"י ודאי דמצי יליף כולה מלתא מקרא ולפי דרכנו יש לפרש הא דקאמר ור"י מ"ט שאני התם דאית ליה הרווחה כו' דה"פ דשאני התם דרשות להיות לו חדש כאן משום דאית ליה הרווחה כ"כ י"א חדשים בביתו דה"ל ימי עיבורה ולידה אבל מי שאינו מעכב כ"כ בביתו אין ללמוד משם דרשות לו להיות חודש כאן ולכך בעי למילף מבנין בהמ"ק דאע"ג דלא היו מעכבים רק ב' חדשים בביתו שרי ליה להיות חדש כאן ודו"ק:

שאני שמועה דבהמ"ק דתקיפא כו'. ההוא קרא דלעיל מיניה ואתה בן אדם האנח בשברון וגו' אחורבן בהמ"ק הוא דכתיב אלא דלא מפורש ביה כבאידך קרא והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת על שמועה וגו' והאי עובד כוכבים דאדכריה חורבן בהמ"ק וא"ל לאו אמריתו אנחה שוברת חצי גופו כו' לא הוה שמיע ליה אלא מלתא דרב מיהו רב מודה דחורבן בהמ"ק שוברת כל הגוף כדמשנינן וק"ל:

מאן דכתיב בהו שוא וגו' אלו נשותיהן של ת"ח כו'. יש לפרש הכתוב לפי דרש זה ע"פ מ"ש הם רצים ואנו רצים הם משכימים ואנו משכימים כו' שאמר כי פועלי הרשות הם משכימין ומעריבים במלאכתן ושוא הוא כי הם אוכלים לחם העצבים כינוי הוא לתשמיש כמו כי אם הלחם אשר הוא אוכל שמתוך מלאכתן א"א בהו עונה בזמנה וכתקונה ואמר כן הוא בדוגמא זו בת"ח שהם משכימים ומעריבים לבית המדרש וא"א בהו לעונה בזמנה אבל אמר דמ"מ אין כאן שוא כמו בפועלי הרשות אבל יתן הקב"ה חיי עוה"ב אף לנשותיהן שמנדדים שינה בעוה"ז עד בוא בעליהם מבהמ"ד לקיים מצות עונה וק"ל:

דאכיל מדידיה כו' ולא חליף כו'. לפי שרבים שעוסקים בסחורות רבות בממון של אחרים ומפזרים של אחרים בפרנסת ביתם וקונים להם בתים חשובים כאילו הם עשירים ומתוך שהוא נחשב לעושר גדול עין המלך עליו אבל אמר מי שאינו הולך בגדולות ממנו ואכיל מדידיה כו' וגני בטולא דאפדניה כו' שכל מה שבידו וקנינו הוא שלו ולא משל אחרים אין עין המלך עליו ויש לו פנאי לעונה כל לילה וק"ל:

דף סב:

ע"ב עונה של ת"ח כו' מע"ש לע"ש שנאמר אשר פריו וגו'. הכי משמע ליה מהאי קרא שאמר כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה דהיינו כל ימי החול ואין עת לעונת לילה כל ימי החול כיון שצריך להגות בתורה יומם ולילה אבל אמר כי בליל שבת שאז הת"ח כעץ שתול על וגו' שהוא ליל תענוג בשביתה כו' כפרש"י גם אין בה ביטול תורה כ"כ שאסור לקרות לאור הנר וע"כ אז פריו יתן בעתו שהוא זמן עונה שהבנים נקראו פרי בטנך שכר פרי הבטן וק"ל:

הוה קא חזי קמיה עמודא כו'. אפשר שהיה העמוד דנורא רומז להם על זמן קבלת שבת כדאמרינן בפרק ב"מ דביתהו דרב יוסף הות מאחרה ומדלקה א"ל תנינא לא ימיש עמוד וגו' ועמוד אש משלים לעמוד ענן וק"ל:

הואי כשגגה היוצאת מלפני השליט כו'. מפורש במסכת מ"ק דברית כרותה לשפתים ויליף לה מאברהם שאמר ונשתחוה ונשובה אליכם ומה שיש לדקדק בזה מפורש שם:

אמר רבי ת"ו פסולא איכא כו' ור' חייא אתי משמעי כו' פרש"י וזהו הפסול שרבי היה מבית דוד ולא היתה בת הבאה משמעי הוגנת לרבי כו' עכ"ל וק"ק לפירושו וכי מלכי בית דוד היו נושאין נשים דוקא מבת מלכים ולולי פירושו היה נראה לפרש דה"ק ח"ו

דניתלי סיבת מיתתה בפסול דחד מינן אבל יש לתלות מיתתה במלתא אחריתא וע"ז עיינו אם יש לתלות בפסול ומצאו שאינו אבל היו ממשפחה אחת מישי וק"ל:

דעת קונך יש בך מעיקרא כתיב תביאמו כו'. מבואר ביסוד שיר השירים כי ישראל ע"י נתינת התורה להם שהיא כמו שטר קידושין להם ממנו ית' ב"ה ושריית שכינתו בתוכנו ע"י המקדש הוא הזיווג והנשואין עמנו ולזה אמר שהרחיק הקב"ה הנשואין ושריית שכינה עד בואם לא"י דכתיב תביאמו ותטעמו וגו' ולבסוף חזר לקרב הנשואין ועשו לי מקדש במדבר ואין לומר בזה שינוי רצון לפניו ית' לפי המדרש דהמשכן בא לכפר עון העגל וק"ק דא"כ אין כאן ראיה דדעת קונך יש בך דאימא דהוצרכו לכך מפני עון עגל ודו"ק:

אזל יתיב תרתי סרי שני כו'. בכל הני דלקמן נקט הכי דיתבי י"ב שנין ואפשר שהן השנים מי"ח לחופה ונשואין עד בן שלשים לכח שבשנים אלו עיקר לימוד התלמיד מקבלת רבותיו כשאינו עדיין מטופל בבנים. ואמר

עד דאתא איעקרא כו' פרש"י כן דרך העומדות עשר שנים בלא בעל עכ"ל והיינו כשהסיחה עוד דעתה מבעל כדאמרי' בעלמא ודקאמר לשוא שמרה לא משמע שהסיחה עוד דעתה ממנו ודו"ק:

קרי עליה כו' והחוט המשולש לא במהרה וגו'. עיין פי' התוס' והוא נכון בפ' ח"ה דמייתי לה אהא דפליגי רבי אושעיא ואביו רבי חמא אזל שייליה לרבי ביסא כו' ע"ש אבל הכא לא הוזכר כלל דשיילוה לרבי ביסא ויש לפרש הכא מאי דהוה מחדדין שמעתתא דר' אושעיא אע"ג דלא היה אביו מלמדו כל אותן י"ב שנים היה אבי אביו ר' ביסא מלמדו כדאמרינן בעלמא כל המלמד את בן בנו תורה כאילו קבלה מהר סיני והשתא שפיר קאמר החוט המשולש וגו' דגם אם אביו אין כאן ללמדו אבי אביו מלמדו וק"ל:

דהוה צניע ומעלי כו'. צנוע הוא ממדות הטובות כמ"ש ואת צנועים חכמה וגו' והצנע לכת עם ה' ובמשנה הוי צנוע כו' ועי"ל ע"פ מ"ש בפ' הרואה דאין קורין צנוע אלא למי שצנוע בבהכ"ס ותניא התם בן עזאי אומר פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא ולמדתי ממנו שאין נפרעים מזרח כו' ושאין נפרעים מעומד אלא מיושב משום צניעות ומעלי היינו שהיה נוח לבריות וכל שהוא נוח לבריות נוח למקום אבל עדיין היה חסר ממנו למוד תורה ואמרו ולא ע"ה חסיד וע"כ אמרה ליה אי מקדשנא לך אזלת לבי רב כו' ובנדרים מפורש דלא אזל לבי רב עד דאנסיבת ליה מקודם וע"ש כל מאמר זה בקצת פנים שונים ושאמר דא"ל יודע צדיק נפש בהמתו כו' עיין פרש"י פרק הנודר מן המבושל ועי"ל האי קרא לפי ענינו לפי שהיה רועה בהמות ודרך הרועה בשקו ותרמילו

ולא יחוש שאין לי בגדים חשובים כי לקח אותי לאשה תחת שהיה כבר רועה בהמות ויודע שאין לי בגדים חשובים כי אביה אדרה מנכסיו וכמפורש בנדרים שלא היה להם כר וכסת והוו גנו אתיבנא וק"ל:

דף סג.

עבדה ליה לבן עזאי הכי והיינו דאמרינן כו'. משום דאמרינן בבן עזאי דלא רצה לישא אשה כדאמרינן פרק הבא על יבמתו שנפשו חשקה בתורה תלה הכא הדבר בה שגם היא דעתה לכך שיתעכב בבהמ"ד וק"ל:

מטא מעלי יומא דכפורי אמר איזיל ואחזינהו כו'. נתכוין לבא ביום זה שלא יהא נחשד בעיני אביו כי הלילה יוה"כ אסורה בתשמיש אבל אמר אחזי לאנשי ביתי מה נעשה להם בזמן שלש שנים ואעפ"כ היה נחשד בעיני אביו שא"ל זוגתך נזכרת וא"ד א"ל יונתך נזכרת כו' והוא ענין אחד כי היונה אינה נדבקת אלא בבן זוגה וק"ל:

דף סה.

וא"ת אלכה כו' ושקויי דברים שהאשה כו'. משום דשקויי סתמא משמע יין שהוא סתם משקה שהמים כבר נזכרו במפורש גם חבירו שמני מוכיח עליו דהיינו תירוש ויצהר וע"כ הוצרכו לדרוש מלשון תשוקה וק"ל:

ואחרי שתה שתה ולא שתתה כו'. אע"ג דכוס אחד יפה לאשה כדלקמן מ"מ אשמעינן דלא שתתה יותר מהשיעור ואין להקשות נמי דלמא לא שתתה משום שהיתה מתענה כמ"ש ולא תאכל דמ"מ לכתוב אחרי שתתה ויהיה פי' אחר שעת שתיה כמו אחרי אכלה כמ"ש התוספות וק"ל:

שומרת יבם היתה ולא ענו כו'. דלקמן פ' מציאת האשה אשכחן דפסקו לה ד' מאות זהובים לקופה של בשמים כו' וענו אחריה אמן וע"כ אמר דהכא לא קאמרי אחריה אמן משום דהיתה השתא שומרת יבם והתם בבעלה קיים איירי וק"ל:

אמר רבא ל"ש אלא שאין בעלה עמה אבל בעלה עמה כו'. נראה דלא קאי אלא אשנים כדאמרינן לעיל בפני בעלה ב' כוסות אבל ג' שתובעת בפה בבעלה נמי אסור דהוה מבני חצופה כדאמרינן בנדרים ואפשר דבבעלה עמה אינה תובעת ע"י ג' ודו"ק:

השתא אין מעיקרא כו'. ומטעם זה קאמר בב"ר ר"פ לך לך דהדרך ממעט פריה ורביה: קטלת לך תלתא ואתת כו'. דלכ"ע במתו לה ג' אנשים שאסור לישאנה ונקראת קטלנית כדאמרינן ס"פ הבא על יבמתו ובת רב חסדא חשדה שעשתה כן שישאנה רבא מתוך יפיה:

דף סו:

מעשה בריב"ז כו' והיה יוצא מירושלים כו'. אחר החורבן היה שחזר ויצא ממקום שהיה לירושלים שכבר יצא מירושלים קודם החורבן כדאיתא פרק הניזקין שהרי נקדימון מג' עשירים שקודם החורבן היה בירושלים כדאיתא שם ואע"ג שידע ריב"ז דג' אוצרות של ג' עשירים שרפו כבר הבריוני שהיו שם שאל ממון בית אביך להיכן הלך אשאר ממון של נקדימון שלא נאבד אז.
ושאמרה **מלח** ממון חסר כו' עיין פרש"י ועי"ל בהיפך כל מי שאינו נותן צדקה כראוי הוא מחסר המלח שהוא קיום ממונו.
ואמר אשריכם ישראל בזמן שאתם עושין רצונו של מקום כו' ובזמן שאין עושין רצונו כו'. אמר אשריכם על שני הצדדים כי באמת שני ההפכיות הם למעלות ישראל כי כל אומה ואומה יש לה שר ומזל בשמים משא"כ ישראל שאין להם שום מזל אבל הם חלק ה' כי יעקב חבל נחלתו וע"כ כשעושין רצונו הם למעלה מכל האומות ושריהם כמ"ש הבט נא השמימה וגו' שדרשו שהוציא את אברהם החוצה למעלה מכל צבא השמים דאין הבטה אלא מלמעלה למטה אבל כשאין עושין רצונו כו' הקב"ה מסלק שכינתו מהם והרי הם שפלים ונבזים מכל האומות שיש להם שר ומזל ולישראל אין שר ומזל:

דף סז.

איבעית אימא לכבודו הוא דעבד כו'. להאי תירוצא משמע דאפילו הוה עביד כדבעי למיעבד כיון דלא עשה כן משום מצוה אלא לכבודו ה"ל שלא לשמה ונענש עליה ואין להקשות הא אמרינן גבי צדקה אפילו שלא לשמה יש לו שכר עליה כדאמרי' כדי שיחיה בני וכו' ודרשו ובחנוני נא בזאת וגו' די"ל האי שלא לשמה לכבוד הוא גרע טפי כמו שמחלקין התוספות בפסחים אהא דאמרינן לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה כו' ובעלמא אמרינן טוב לו שלא נברא ע"ש ורבים בדור הזה שמקבצין עושר שלהם שלא באמונה ובחילול השם כגזלת עובד כוכבים ואח"כ מתנדבים מאותו ממון להיות להם כבוד בכל שנה ולתת להם ברכת מי שבירך להיות להם שם ותפארת ואין זה אלא מצוה הבאה בעבירה ואין לעושר הזה מלח וקיום כדאמר הכא:

דף סז:

שוכרין לו בית כו' ואח"כ משיאין לו אשה כו'. דכן הוא דרך ארץ שיבנה אדם לו בית ואח"כ ישא אשה כדאמרינן פ' משוח מלחמה והיינו די מחסורו זה הבית שזה הוא החסרון הראשון שיש לאדם ואשר יחסר הם צרכי הבית זו מטה כו':

שלקח לעני בן טובים א' כו'. [וכן לקמן לעני בן טובים א' מצפורי כו'] דהיינו שהורגל בכך אצל אבותיו והכי משמע לישנא דאשר יחסר לו ולא שייך למימר ביה דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כו' כדלקמן:

מדרחמנא קאכילנא כו' בעתם לא נאמר אלא בעתו כו'. פרש"י לפי מה שהוא כו' לפי לימודו עכ"ל אין זה במשמעות בעתו אלא לפי זמנו ואפשר דהא דשינה למכתב בעתו לשון יחיד לא איצטריך אלא לכ"א לפי לימודו ועוד נראה דודאי גם זה האיש לא היה סועד בכל פעם בתרנגולת פטומה ויין ישן אלא לפי צורך שעה לבריאתו ולימודו לפי צורך שעה קאמר והשתא ניחא דליכא למימר בוה דלא בעי לפנוקי נפשיה כולי האי כדלעיל וק"ל:

לשום מתנה הא לא שקיל כו'. יש לדקדק בזה כיון דמדקדק הא לא שקיל מדקתני ואינו רוצה להתפרנס כו' אם כן מאי משני לרבנן לפתוח לו לשום מתנה הא לר' מאיר נמי קאמר שכבר נתנו לו ואינו רוצה להתפרנס מן הצדקה וליכא למימר לפתוח לשום מתנה שלא בדרך צדקה דא"כ מאי קפריך לשום מתנה הא לא שקל דאימא שלא בדרך צדקה שקיל לשום מתנה ודו"ק:

[**נוח** לו לאדם כו' דכתיב היא מוצת כו'. עיין בחידושינו פ"ק דסוטה]:

ארבע מאה זוזי כל מעלי יומא דכפורי כו'. דקדק ליתן צדקה זו הגדולה עיו"כ שזכות זה יהא מכריע לטובה א"נ בו ביום צריך העני ביותר לסעודתו ואע"ג דבשני מאות זוזי לא מקרי שוב עני ואסור לקבל צדקה מ"מ ד' מאות זוזי בפ"א שרי לעני לקבל כדתנן במתניתין דפאה ומיהו כי עייפונהו ושדרינהו ניהליה בו ביום קשה היאך קבל הכפל כיון שכבר קבל ארבע מאות זוזי ונעשה עשיר ודוחק לומר שכבר הוציא בו ביום יותר מב' מאות עד שלא נשארו ב' מאות זוז:

זוודאי קלילא ואורחא כו'. דהצדקה מצלת מדינה של גיהנם לעוה"ב כדאמרינן פ"ק דב"ב והיו בעיניו הנך ז' אלפים דינרי שנתן מועטים הם לפי עושרו כדאמרינן לעיל לפום גמלא שיחנא:

דף סח.

בואו ונחזיק טובה לרמאין כו' שנאמר וקרא עליך וגו'. פרש"י ועכשיו הרמאין גורמין לנו עכ"ל ובסתם עניים הרמאין גורמין שאין לנו חטא וקרא איירי בידוע שהוא עני ודו"ק:
כל המעלים עיניו מן הצדקה כו'. מבואר בחידושינו פ"ק דב"ב ע"ש:
המסמא את עינו כו' פרש"י מראה את עצמו כאילו עינו סמויה עכ"ל. וק"ל מאי מייתי הך מלתא מברייתא הא מתניתין היא בספ"ב דפאה מי שאינו לא חיגר ולא סומא כו' עיין שם:

דף סט:

אמר וזח נעשה שר כו'. עיין פרש"י בית מרזח כלומר האבל הניזח במרירות ומזדעזע מלשון ולא יזח החושן כו' ישב בראש כמו שר פי' סרוחים לנשארים כמו סרח העודף עכ"ל וענין שישב בראש שגם זה הוא לנחמו שישכח צערו כמו ששותין לו יין ואפשר שהוא פי' מר וזח דהיינו שיזח ויזוז ממרירתו וק"ל:

דף עא:

כמוצאת שלום כו'. פרש"י בשיר השירים ככלה הנמצאת שלימה ומוצאת שלום בבית בעלה עכ"ל מפירושו נראה למדרשיה כפול מלשון שלימה ומלשון שלום ומזה נמי נראה למדרש מלשון מציאה שנמצאת שלימה ומלשון הוצאה דהיינו שמוציאה השלום שבבית בעלה לבית אביה והכוונה בזה ע"פ מ"ש בפרק האשה ברישא דקרא אני חומה זו כנסת ישראל ושדי כמגדלות אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות והשתא מדמה בתי כנסיות לבית בעלה ובתי מדרשות לבית אביה ואמר אז הייתי וגו' ר"ל אז כשאני הולך לבתי כנסיות ומשם רדופה אני לכנס לבתי מדרשות הייתי כמוצאת שלום דהיינו שלימה בבית בעלה בתפלה ושלום בבית אביה בתורה וכמ"ש בסוף ברכות כל היוצא מבית הכנסת ונכנס לבתי מדרשות זוכה ורואה פני שכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל וגו':
נאם ה' תקראי אישי וגו' ככלה בבית כו'. פרש"י אישי לשון אישות ונשואין עכ"ל ובעלי פרש"י בספר הושע מלשון אדנות כו' ועי"ל שהוא שם ע"ז שנקראת בעל וזה שנאמר בתר האי קרא והסרותי את שמות הבעלים וגו' והוא מבואר דבעוה"ז ליכא נישואין עמנו אלא כמו ארוסין שנאמר וארשתיך לי באמונה וגו' אבל בעוה"ב יהיו כעין נשואין והוא כוונת הכתוב שאמר ומלאך פניו הושיעם בעוה"ז בכל צרתם אבל בעוה"ב באהבתו ובחמלתו הוא בעצמו גאלם ואז וינטלם וינשאם דהיינו שיהיה לו נשואין עמנו לעולם וק"ל:

דף עב.

והחי יתן אל לבו דברים של מיתה דיספד יספדוניה כו'. ר"ל דע"י דיספד על אחר יתן אל לבו דגם אותו יספדוניה במיתתו דהיינו שיזכור ע"י זה יום המיתה שלו והיינו סוף כל האדם וצ"ל דלכת אל בית המשתה היינו של רשות אבל משתה של מצוה כגון של חתן וכלה הא אמרינן פרק האשה שנתארמלה דמעבירים המת מלפני חתן וכלה:
ואי זו מעשה ידיו של אדם הוי אומר בניו ובנותיו כו'. מרישא דקרא לחטיא את בשרך נמי בנים משמע וכן פרש"י בס' קהלת ובפ' ב"מ אלא שלא הוזכר בו עונש מיתה כמו בסיפא דקרא וחבל את מעשה וגו' אבל בפ' שבועת הדיינים מוכח דרישא דקרא איירי דוקא בשבועה ונענשו אפילו קרובים דהיינו בשרך וסיפא דקרא וחבל מעשה ידיך דמשמע בנים איירי בנדר וע"ש בתוספות ופי' הכתוב עיין בפרש"י בפ' ב"מ לפני המלאך גזבר של הקדש כי שגגה בשוגג קפצתי לנדיר ולא אשלם כו' ע"ש ולפי התרגום נראה לפרש לפני המלאך הוא מלאך ממש הבא לעונשו על כך ואל תאמר בשגגה עברתי על הנדר דלמה יקצוף על קולך שתחלת נדרך לא היה כהוגן כמ"ש טוב אשר לא תדור וגו' ודו"ק:

דף עב:

וסימנך אפרים ומנשה כראובן וגו'. ברי"ף וברא"ש הביאו קרא דבתריה דהאי קרא דכתיב ומולדתך אשר הולדת וגו' ואם נפרשהו כפרש"י בחומש שעל בני יוסף שיוליד אמר כן כו' אין כאן ראיה לענינא דהכא וצ"ל לגירסתו דהדרש דהכא יפרש כדברי המפרש שעל בני אפרים ומנשה אמר כן ומדקרא לבני אפרים ומנשה מולידי יוסף ואמר לך יהיו משום דבני בניו הם כבניו וק"ל:

דף עה.

[**דנפסא** גברא כו' דקולסא גברא כו'. עיין בערוך ערך נפסא]:
אחד הנולד בה וא' המצפה כו'. מיתורא דאיש איש קדריש ופי' הפסוקים נכבדות מדובר בך וגו' בציון משא"כ בשאר עיירות ומדינות ואמר שזה הוא החשיבות שבו כי הנה אזכיר רהב ובבל ליודעי וגו' שכן דרך מי שמודיע שיכירו אותו קורא את עצמו ע"ש עירו ומדינתו כגון פלוני בבלי פלוני מצרי פלוני פלשתי דהיינו מקום לידתו אבל בציון יאמר איש ואיש גו' שגם שאינו נולד בה נקרא על שמה כאילו נולד בה כיון שמצפה לראותה דהיינו שבודאי שוב יכוננה עליון וז"ש ה' יספור בכתוב עמים וגו' דהיינו עמים שיולדו

שם בעירם בא בכתבו שיולד שם אבל ישראל המצפה לראותה לא בא כתוב שיולד שם בארץ אחרת אלא בא בכתוב כאילו יולד בציון ורש"י שם בספר תהלים פי' בע"א על ב' דרכים ועיין שם:
וחד מנייהו עדיף כו' וחד מינן כי סליק כו' מבואר באורך בחידושינו בפרק זה בורר ע"ש:

דף עז:

כ"**ד** מוכי שחין כו' ובעלי ראתן קשה מכולן כו'. ובחומש גבי וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים וגו' במכת ראתן לקה כו' וע"פ ב"ר היינו מדכתיב נגעים גדולים כדאמר שהוא קשה מכולן ודקאמר הזהרו מזבובים כו' לפי שהם כרוכים בו יותר כדקאמר שזהו סימנו דרמו דידבי עליה והוא מהטבע שהזבובים עומדים על מקום השחין ודקאמר לא יתיב בזיקיה ולא עייל באהליה [משום] טומאת אוהל שהמצורע חשוב כמת ור' אמי ור' אסי כדי להרחיק עצמם ממנו עבדו הרחקה זו יתירא דאפי' מביעי כו' וריב"ל מכריך בהו ועסיק בתורה כו' אם חן מעלה על לומדיה אגוני כו' המעלה חן בעיני אלהים ואדם מצילו כמו שאנו אומרים והצילני מכף כו' ותתנני לחן כו' בעיניך ובעיני כל רואי כו' ואמרינן בסוטה דמצוה מגנא ולא מצלא ותורה מצלא והשתא שפיר קאמר אם חן מעלה דהיינו מצלא אגוני לא מגני בתמיה ולמאי דמסיק שם תורה בעידנא דעסיק בה כדאמר מכרך ועסיק בהו:
א"**ל** אחוי לי דוכתאי כו'. כוונתו לפי דעת מלאך המות לידע מקומו בעוה"ב ולא יצטער על מיתתו ואז לא הוה עדיין מקומו פנוי ששאר צדיקים היו משתמשין בו כמ"ש פנו מקום לבר ליואי כו' ויש לפרש הא דכפל מלת פנו מקום כו' פנו מקום כו' שהוא ודאי לא בקש רק מקומו המיוחד לו כמ"ש אחוי לי דוכתאי כו' אלא שיש לצדיק עוד חלק בג"ע חלק רשע שהיה לו בג"ע דכתיב משנה יירשו כמ"ש בחגיגה:
ואמר **כי** מטא להתם דלייה כו' כמ"ד דג"ע בעוה"ז כדאמר במסכת תמיד ויש לו מחיצות גבוהות שהוצרך להגביהו ואמר אי אתשיל אשבועתי' כו' ולא קאמר דאי עבר אשבועתו דהא ודאי איסורא לא עביד וא"נ הוה עבר אשבועתיה לא הוה קאמר דליעבר נמי השתא למעבד איסורא אלא למתשל:
א"**ל** הב לי סכינאי לא הוה קיהיב כו'. משום דעדיין היה ירא לנפשו עד דא"ל דמתבעא לברייתא דהיינו לבריות אחרים:
א"**ל** נראתה קשת בימיך כו' שהקשת הוא אות על קיום שבועה בימי נח ואם אתה בר ליואי שקיימת השבועה לא היה צריך העולם לאות הקשת כי בזכותך היו נצולים:

כחברך בעית למעבד לי כו'. דאילו היה סכינו בידו לא היה מניח את ריב"ל לקפוץ מעל המחיצה לג"ע:
איפסק ליה עמודא כו'. כמו שכתבנו בפ' האשה שהוא הוראה שאין הדור ראוי לעמוד במחיצתו וז"ש עשה בשביל כבוד חכמים שהוא כבודן של חכמים כשיסתלק הענן ויהיו ראויין לעמוד במחיצתו עשה בשביל כבוד אביך אם היה אביו חי פירושו כדלעיל ואם לא היה חי מ"מ כיון דבאביו לא היה מפסיק עמודא גם אילו היה חי לא היה ראוי לעמוד במחיצתו עשה בשביל כבוד עצמך דהיינו שיתעסקו בכבודך בקבורה אחר שיסתלק הענן:
לאפוקי ממאן דלא קיים אפילו אות א' כו'. דיש מצות מרומזים באות א' והיינו דקאמר דאייתי ס"ת וחזי כו' אם עברתי אפי' ברמז אות א' שבה ודו"ק:

דף קג.

גר יהא דלוק במקומו כו' מ"ט כל בי שמשי הוה אתי כו'. כאילו הוא חי ' וקיים לעולם שע"כ נקרא הוא רבינו הקדוש וקדושה בטלה באותו יום כדלקמן וע"פ שאמרו פרק חלק קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים מה קדוש קיים לעולם אף הן קיימים לעולם ולזה שבא בכל שבוע בשעת קידוש היום של שבת ע"ש הקדושה שבו וק"ל:
דלא לימרו מלתא הוי להו ועד האידנא נמי כו'. ולא יאמרו דמתו השתא בזמנן כ"כ סמוך למיתת רבי אלא יאמרו כיון שהיה לו לרבי למות ולא יהיו צריכין עוד לשימוש לו לא הגין זכותיה עוד עלייהו:

דף קג:

ש"מ משום יקרא הוא דקאמר. אע"ג דאין לך בענוה כרבי כמ"ש משמת רבי בטלה ענוה מכל מקום בעי יקרא במותו דאי אפשר לו למחול כבוד התורה והיינו דקאמר משמת רבי בטלה ענוה גם לגביה שהרי בעי יקרא ומשום כבוד תורה וק"ל:
דלא עדיפנא ממשה רבינו כו' מכאן ואילך ספדו ביממא וגרסי כו'. יש לדקדק הא אכתי עדיף ממשה דלאחר שלשים לא ספדו כלל ביממא או בלילה ויש ליישב כיון דהוא לא צוה על כך אלא שהם מעצמם ספדו י"ב חדשים ביממא או בלילה אין לחוש בעדיפה שעשו לו ממשה ויש לדקדק שאמר להושיב ישיבה לאחר שלשים כו' ולא תהיו עסוקין בהספד כפרש"י מאי מייתי דלא עדיפא ממשה דהא התם בכי קאמר היה ל' יום ולאו היינו הספד כדאמרי' בפ' ואלו מגלחין בשאר כל אדם שלשה לבכי ושבעה להספד

ושלשים לגיהוץ כו' ויש ליישב דאפי' הספדו של רבי לא רצה להיות יותר מבכיי' דגבי משה דעדיף טפי ובטור י"ד סי' שצ"ד כתב ואין בוכין על ת"ח יותר מל' יום והיינו מהך סוגיא דהכא ותו ל"ק מידי וק"ל:

כל דהוה באשכבתי' דרבי מזומן כו'. דכל המתעסק בהספדו לכבודו ביום פטירתו זכה לכך כדקאמר דבטלה קדושה בו ביום שגם הכהן יזכה לכך במתעסק בקבורתו לכבודו וההוא כובס נמי שמצטער על כך להמית עצמו זכה בזה להיות מזומן כו' וק"ל:

שמעון בני חכם מאי קאמר ה"ק אע"פ כו'. ובסוף הוריות אמרי' דרשב"ג נשיא ור"מ חכם ורבי נתן אב"ד דמשמע דע"ש מינויו נקרא חכם ואפשר לפרש שהיה ראש ישיבה משא"כ הכא דליכא לפרושי הכי דהא קאמר ר"ח בר חמא ישב בראש וק"ל:

ואת הממלכה נתן ליהורם וגו' ההוא ממלא מקום אבותיו הוה כו'. ק"ק היאך קאמר דממלא מקום אבותיו הוה דהיינו יהושפט שהיה מלך כשר וביהורם כתיב ויהרוג את כל אחיו וגו' וכתיב וילך בדרך מלכי ישראל וגו' וי"ל דבחיי אביו יהושפט כשר היה ואח"כ סרח ודו"ק:

ואבעית אימא לוי לר' אפס הוה כייף ליה כו' ר"ל דאם היה ר"ח מת הוה כייף לו לילך לישיבתו של ר' אפס ולא היה גולה ממקומו אבל כשהיו שניהם חיים רבי אפס ור"ח משום כבודו של ר"ח דיתיב אבראי לא הוה לוי כייף לר' אפס ויתיב גבי ר"ח וגם בזה לא עשה שפיר ונענש על כך כדאמר פרק מי שמתו מ"ט לא סלקת למתיבתא דרקיעא א"ל דא"ל כל כי הנך שני דלא סליקית למתיבתא דרבי אפס ואחלשתיה דעתיה כו' ע"ש:

אני ראיתי קברו והורדתי עליו כו'. בין שהיה באשכבתי' כדמשמע לקמן ובין שלא היה שם קאמר על רבי כשראיתי קברו הורדתי עליו דמעות והיינו רבותי' מה שאין כן בשאר מתים דאסור דג' ימי בכי ולא יותר וק"ל:

כשהלה רבי כו' מפני מה אתה בוכה כו'. סמוך למיתתו היה ושא"ל אתורה ומצות קא בכינא דודאי מי שבוכה מפני יראת מיתה סימן רע הוא לו אבל אני בוכה על תורה ומצות שיתבטלו ממני כדאמר במתים חפשי מן המצות כמ"ש באותו ענין היסופר בקבר חסדך אמונתך וגו':

[**דכי** הוו מנצו ר' חנינא ורבי חייא א"ל כו' עד לא תהא כזאת בישראל ומפורש פ' הפועלים ע"ש]:

א"ל לבני קטן אני כו' א"ל לבני גדול כו'. היה ראוי להקדים לקרוא בנו גדול ואפשר דהחכמה היתה חביבה בעיניו מהנשיאות וכן לעיל שמעון בני חכם גמליאל כו' וק"ל:

נהוג נשיאותך ברמים כו' נראה מפרש"י נהוג נשיאותך ברמים דהיינו לגבי גדולים והוסיף בתלמידים שאינם גדולים כ"כ זרוק מרה בהם כמשמעה מטבע המרה שלא תראה להם פנים שוחקות וק"ל:

[**ואת** יראי ה' יכבד ואמר מר זה יהושפט כו'. מאין שיצא להם זה מפורש בחידושינו סוף מסכת מכות ע"ש:

והתניא צדק צדק תרדוף הלך אחר כו'. מפורש בחידושינו פ' אד"מ]:

דף קד.

ההוא יומא דנח נפשיה דרבי כו' עד סופו. הקושיות מה ענין שגזרו במיתת רבי טפי על כך מאן דאמר נח נפשיה ידקר כו'. ועוד שהרי לבסוף אמרו נח נפשיה ומה ענין התפלה עליונים מבקשים ומה ענין שהיה הכלי כוזא שהשליכה וענין אחזו בארון הקודש ונשבה ארון כו' ולא בתורה עצמה ומה ענין שזקף עשר אצבעות ולא אמר כן על כל גופו שאפילו באבר קטן לא נהנה ולמה דקדק מלשון רבים דמשכבותם ולא דקדק כן אדלעיל מיניה ינוחו שהוא בלשון רבים. הוא מבואר שהאדם נברא מן העליונים בנשמה ומן התחתונים בגוף ומזה יבואו לו ב' פעולות שכל העיון מכח הנשמה והמעשה מהגוף ולפי שהיה רבי ע"ה שלם בתכלית השלימות בעיון התורה ובמעשה המצות כמ"ש בטלה קדושה באותו יום ואמרו בסוטה משמת רבי בטלה ענוה ויראה והיה ראוי לפי תורתו ומעשיו להיות חי וקים לעולם שע"כ נקרא רבינו הקדוש כמ"ש לעיל וע"כ גזרו מאן דאמר נח נפשיה ידקר בחרב כו' גם שהיה כל ימיו סובל יסורין בשביל הדור כמ"ש פרק הפועלים כולהו שני דיסורי דרבי לא איצטריך עלמא למיטרא ולזה אמרו מ"ד נח נפשיה כו' שהיה מגין על דורו ואמתיה אמרה בתפלתה עליונים מבקשים כו' ע"פ הכוונה זו לפי שנשמתו מן העליונים ושם בעוה"ב ודאי דתשיג שלימות העיון ביותר ותחתונים מבקשים את רבי להיות זוכה במעשה בשלימות הגוף בעוה"ז כשיהיה חי וקים לעולם בגוף ונשמה ולפי שראתה אותו מצטער ביותר וא"א לו להשיג שלימות הגוף כמו שהיה הענין בתפילין וע"כ אמרה י"ר שיכופו עליונים כו' ולא הוו שתקי רבנן כו' שקלה כוזא שדיא הוא הרמז דכלי חרס שבירתו זו היא מיתתו כן הוא גופו של אדם שבירתו וצערו זו היא מיתתו שא"א לו להשיג שלימות הגופי במעשה כענין התפילין ועי"ז **אישתקו** ונח נפשיה ואהדר קרעיה כו'. דאל"כ היה כמגיד להם דנח נפשיה אבל א"ל בלשון חכמה אראלים כו' ע"ש הפסוק יש בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא אותה הגזירה כי בדרך זה דרשוהו לענין נדרים וקאמר אראלים כו' דודאי שלימות העיון כח הנשמה לא תבטל לא בעוה"ז

ולא בעוה"ב כמ"ש והוא דמיון התורה שהיתה מונחת בארון הקדש אבל שלימות ארון הקדש שהוא דמיון גופו נצחו בו אראלים ונשבה ארון הקדש בעוה"ז בקבר.
ואמר שבשעת פטירתו זקף י' אצבעות כו'. לפי שבמיתתו לא יחסר רק שלימות המעשה שהוא בגוף כי שלימות השכלי בכח הנשמה תתחזק לעוה"ב ע"כ הזכיר שלימות המעשה שהיה בו בהיותו חי שיגעתי בעשר אצבעותי במצות התורה כי היד היא עיקר כלי מעשה הגוף ולא נהניתי אפי' באצבע וע"כ אמר י"ר שיהא שלום במנוחתי לגוף בקבר וע"ז אמר יבא שלום ינוחו וגו' דמלת ינוחו דקאמר לשון רבים ע"ש מנוחת הגוף בקבר ומנוחת הנשמה בעוה"ב שתשיג שם שלימות ביותר אבל על משכבותם בלשון רבים לא יתכן לכלול הנשמה בו דלא שייך בה שכיבה וע"כ אמר שעל הצדיקים שיצאו לקראתו אמר שגם הם ינוחו בגופן על משכבותם בקבר אבל על שלימות הנשמה לא היה צריך לבקש בצדיקים כי בודאי תשיג שם שלימות ביותר. ועוד יש לכוין בג' כתות שזכר במ"ה שהם ג' כתות מלאכים הממונים כל כת מג' עולמות שהם עולם העליון ועולם האמצעי ועולם התחתון הכת האחת אומרת יבא שלום היא כת מ"ה מעולם העליון אשר שם השלום בפמליא של מעלה ושם תבא נפש הצדיק צרורה בצרור החיים וא' אומרת הולך נכחו היא כת עולם האמצעי שהצדיק הולך נכחו לבטל המזל שבעולם האמצעי אשר שם בא רוחו של אדם וא' אומרת ינוחו על משכבותם היא כת של עולם התחתון שהגוף נקבר בו ואמר ברשעים בהיפך זה בשעה שהרשע נאבד מן העולם א' אומרת והיא כת של מעלה אין שלום אמר ה' לרשעים ואחת אומרת למעצבה תשכבון היא כת עולם האמצעי וא' אומרת רדה והשכבה את ערלים היא כת עולם התחתון:

דף קה.

שלש מאות ותשעים וארבע בתי כו' וכנגדן בתי כנסיות כו'. ובספר ישעיה פרש"י תפ"א בתי כנסיות היו בירושלים כמנין מלאתי ע"ש:
גוזרי כו' נוטלין שכרן תשעים ותשעה מנה כו'. אפשר לומר דזה המנין בכל שנה קאמר ובא לג' דייני גזירות דהיינו ג' בתי דינין מכ"ג לכל אחת ל"ג מנים ויבא לכל דיין מהם *) קמ"א זוזים בערך ושיערו חכמים בו שהוא כדי סיפוקו בכל שנה מסתמא וקאמר דאם לא ספקו בזה כגון שנתייקר השער מוסיפין כו' וק"ל:
וכי לא אתי לאצלויי דינא מי שרי והתניא ושוחד לא תקח מת"ל אם ללמד שלא לזכות את החייב כו' אלא אפילו לזכות את הזכאי כו'. ק"ק דאימא דהתם איירי בשנוטל מא' מהם דאתי לאצלויי דינא וכן נראה מפרש"י בחומש וז"ל לא תקח שוחד אפי' לשפוט

צדק כי השוחד יעור משקבל שוחד ממנו א"א שלא יטה לבו אצלו להפך בזכותו עכ"ל וכדלקמן כיון דקביל שוחדא מיניה איקרבא ליה דעתיה לגביה כו' ועיין ברא"ם אבל בשנוטל משניהם כמו קרנא דלא אתי לאצלויי דינא אימא דשרי ודו"ק:

בא וראה כמה סמיות עיניהן של כו' נוטלין ש"פ ומסמין עיניהן שנא' כו'. ויעור פקחים דקאמר יוצא לשנים דהיינו מסמא עיני השכל שלהם מבלי הבין ומסמא ממש עיני הפקחים:

וק"ו לטפשים כו' וק"ו לרשעים כו'. מה שיש לדקדק בזה בדברי התוס' עיין בחידושינו בהלכות:

אפילו חכם גדול כו' בלא סמיות הלב כו'. ויהיה יעור עיני חכמים עיני השכל ולב שלהם וכן פרש"י בחומש יעור פקחים אפילו חכם בתורה נוטל שוחד סוף שתטרף דעתו וישתכח תלמודו כו' עכ"ל מיהו בשמעתין הך לישנא דטירוף הדעת ועל ויסלף דברי צדיקים קאמר לה והכא קאמר בלא סמיות הלב והענין כפול בקרא ועוד אמרתי קרוב לפשוטו וליישב הכפל לפי שיש מי שדן ע"פ ראייתו שהוא עד הרואה ואין צריך לו שום דיבור מפי עדים ויש מי שלא ראה הדבר אך שהוא דן ע"פ הדברים של העדים וז"ש כי השוחד יעור ממש את הדיין הרואה כאילו לא ראה המעשה כך ומחייב את הזכאי ע"י השוחד גם אם הוא דן ע"פ דיבור העדים השוחד יסלף דברי הצדיקים שהן דברי העדים שמעידים צדק והוא מסלף דבריהם לחייב את הזכאי לפי עדות הצדק ודו"ק:

דף קה:

מלך במשפט כו' אם דומה למלך כו'. מפורש בחידושינו פ"ק דסנהדרין דף ז':

מ"ט דשוחדא כיון כו'. ר"ל מ"ט דמקבל שוחד אפי' לשפוט צדק וקאמר דכיון דקביל ליה כו' איקרבא ליה דעתיה וא"א לו לשפוט צדק וקאמר א"כ אמאי קרי ליה שוחד דלא יפול הלשון אלא במי שמקבלו להטות משפט וקאמר דקרי להכי שוחד אפילו במקבלו לשפוט צדק ע"ש דהוה כגופיה ושהוא חד וק"ל:

אמר רב פפא לא לידון כו' למאן דרחים ליה כו'. וכתבו התוס' לאו באוהב ושונא דאיירי ביה ר"י ורבנן כו' דלגבי דיין אפילו רבנן מודו דפסול כדמסיק מקרא כו' עכ"ל לכאורה קשה לדבריהם דאימא קושטא דרב פפא טעמיה דקרא קמפרש מ"ט לא לדון איניש למאן דרחים כו' דומיא ממש דלעיל מיניה דקאמר רבא מ"ט דשוחדא כו' דבטעמא דקרא קאתי לפרושי ויש ליישב דהל"ל מ"ט לא לדון כו' כדקאמר רבא מ"ט דשוחדא כו' וק"ל:

דמרחמין ליה בני מאתיה כו' דלא מוכח להו במילי כו'. ע"ד אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך ורובן וסתם בני מתא לאו חכמים הן:
מריש ה"א כו' כולהו רחמי לי כיון דהואי דיינא אמינא מנייהו סני לי כו'. הך מלתא מתני' דפ"ד דאבות הוא החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל כו' ואפשר דסיפא דמלתא אשמועינן כיון דחזאי דמאן דמיחייב ליה האידנא כו' אם מרחם כולהו רחמי כו' ולא נימא דאין דעתן שוות דאיכא דרחים ואיכא דסני ודו"ק:
אפילו שוחד דברים. מדלא כתיב בצע לא תקח כו' ולעיל דריש מיניה טעמא דשוחדא שהוא חד הדרשות שקולים ויבאו שניהם וכנראה מדברי התוס' דלא קאסר הנך מלתא דחשיב מדאורייתא אלא לאסמכתא בעלמא קאמר וכמ"ש בחידושי הלכות ע"ש:
אייתי ליה בה' בשבתא א"ל כו'. לפי שהיה מבקש דינא ובו בתי דינים יושבין לפי תקנת עזרא. ויש לדקדק בהך עובדא ובאידך עובדא דלקמן דקאמר אייתי ליה זוגא דרבנן אמאי לא קאמר תלתא רבנן דהוו תלתא ב"ד ושנים הרי הם ב"ד חצוף כדאמרינן בסנהדרין ויש ליישב לכאורה דלא קאמר פסילנא לך לדינא אלא ביחידי כיחיד מומחה אבל בתלתא דהיינו עם עוד ב' דיינים אחרים לא החמיר לפסול את עצמו מלדון עמהם ולכך לא קאמר אלא דאותיב זוגא דרבנן אבל הלשון לא משמע הכי מדלא קאמר אותיב זוגא דרבנן בהדיה ועי"ל דהנך זוגא דרבנן מומחין נמי הוו ובחד נמי הוי סגי אלא דרצה לידע אם יכוונו השנים לדעתו לזכותו או לא אבל בשלשה גם אם לא יכוונו לדעתו אפשר דאחד מהם לא הסכים עם השנים והסכים לדעתו ודו"ק:
תפח נפשם של מקבלי שוחד כו'. י"ל אפי' לשפוט צדק ולזה אמר תיפח נפשם דודאי א"א למקבל שוחד לשפוט צדק משום איקרובי דעתיה ומה אני שלא כו' וק"ל:
לחם בכורים עשרים כו' וכי אלישע אוכל בכורים כו'. עיין פרש"י ותוס' ולא ניחא להו כפשטיה שהיה הלחם מבכורים דהיינו בתחלת קציר שעורים כפרש"י בספר מלכים דא"כ מאי אשמועינן קרא מיהו בפ"ק דסנהדרין מפרש ליה כפשטיה ואשמועינן דראויה היתה אותה שנה להתעבר ע"ש וק"ל:

דף קו.

אמר האי עשה והאי כו' פרש"י מצות הדיינים עשה ושפטתם צדק עכ"ל פירושו אינו מובן דמאי משמע מושפטתם צדק לדון דיתמי ברישא אבל מקרא דבתר הכי יליף ליה בפ"ק דסנהדרין כקטן כגדול תשמעון שיהיה חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה מנה למנ"מ לאקדומי ע"ש והכא דין. היתום בא מקודם ולדברי הרמב"ם דמקדימין דין

יתום כו' שנאמר שפטו יתום וגו' ניחא טפי שהזכיר כאן דנקט דינא דיתמי מיהו לדבריו לא הוה צריך למנקט דהוה קאים דינא דיתמי קמיה דא"נ באו בבת אחת דין יתום קודם אי לאו דכבוד תורה עדיף:

אותיב בתעניתא כו' כי אתא הוה מבעית ליה בעותיה כו'. יראה הטעם בזה לפי שנכשל בשתים שלא היה לו לקבל אפי' בדרך דורון כיון שלכתחלה דרך שוחד דברים הביא לו כמו ר"י ב"י ור"י בן אלישע דלעיל שאמרו ומה אני שלא נטלתי כו' ואח"כ נכשל שנית במה ששלח לרב נחמן נידייניה מר להאי גברא דאנא כו' דמתוך לשון זה הבין רב נחמן דקריביה הוא ואסתתם טענתיה דחבריה והשתא במה דאותיב בתענית נתכפר לו על אוכלו הדגים קטנים שקבל אבל עדיין חטא דנבעת חבריה ואסתתם טענתיה במקומו עומד ולכך נענש במדה זו דהוה מבעית ליה:

הוו פיישו תרי אלפין ומאתן רבנן בעידן ריתחא לא הוה בעי רחמי אנא איבעי רחמי כו'. יש לדקדק בזה דמצינו בימי חכמי התלמוד דבעו רחמי אכפנא בפ"ק דתענית ולא נשאו ק"ו זה בעצמם מאלישע דלא בעי רחמי ואין סברא דבימיהם הוו פיישי טפי מתרין אלפין ומאתן וי"ל ברעב של כליה שבא לעולם גוזרים תענית ואיבעי רחמי ובהכי איירי הנך דפ"ק דתענית אבל הכא מיירי ברעב של בצורת דהיינו דהגשמים מועטים והשער ביוקר ולא היה ליבעי רחמי אלא משום דוחקא דתלמידים ועביד ק"ו מאלישע דפיישי כ"כ תלמידים ב' אלפין ומאתן ולא איבעי רחמי משום דוחקייהו כ"ש בשני דרב יוסף דלא פיישו רק ארבע מאות תלמידים דלא איבעי רחמי משום דוחקייהו וכן מוכח בפ"ק דסנהדרין דבימי אלישע לא הוה רק רעב של בצורת ודו"ק:

אלא דכל חד לפני מאה איש כו' והכי מוכח לישנא דקרא ומה אתן זה וגו' לשון יחיד דהל"ל ומה אתן אלו לפני וגו' וק"ל:

ונפצי גלימייהו הוה סליק אבקא וכסי כו'. כוונו בזה דאחר שקמו ממתיבתא דהיינו מלימודם מרבם רב הונא לא עסקו בחיי שעה רק במדות הטובות שנמשלו לבגדי צדיקים כמ"ש בכל עת יהיו בגדיך וגו' וכי נפצי גלימייהו דהיינו גם אבק מדותיהם הטובות מכסים ליה ליומא דהיינו כח העובדי כוכבים כמ"ש חמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים שמונין לחמה ובדרך זה אמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם דהיינו ליילך גם אחר אבק מדותיהם הטובות כמ"ש במדות הרעות אבק גזל ואבק לשון הרע כך במדות טובות של הצדיק יש אבק גלימייהו וק"ל:

דף קי:

דומה כמי שאין לו אלוה כו' וכל שאינו דר בא"י אין לו אלוה אלא לומר כו'. לכאורה דהא איהו נמי דומה כו' קאמר ומה תיקן בזה טפי שאמר כאילו עובד עבודת כוכבים ונראה לפרש דודאי הקב"ה הוא אלוה כל העולם אבל נקרא אלהי הארץ דהיינו ע"ש א"י כמ"ש הרמב"ן פ' וילך ע"ש והוא ע"פ הדמיון שעמו ישראל הם בארץ והשתא מ"ש כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה ניחא ע"ש אלהי הארץ אבל מ"ש הדר בחו"ל לא יתכן בו לומר שדומה כאילו אין לו אלוה כיון שנקרא ג"כ אלהי עולם ולכך מתמה וכי כל שאינו דר בארץ אין לו אלוה דהא ודאי בשבכי שיהיה לנו לאלהים ואין דבר זה תלוי בארץ וקאמר דודאי דומה כמי שאין לו אלוה קאמר דהיינו כאילו אינו מקבל את הקב"ה לאלוה אלא עובד עבודת כוכבים כשאר גויי הארצות עובדי עבודת כוכבים ומייתי מדוד דתלה מהסתפח בנחלת ה' בלך עבוד וגו' דהיינו שרדפו אותו עד שהוצרך לילך לחו"ל למקום עובדי עבודת כוכבים ודו"ק:

עובר בעשה שנאמר בבלה יבואו ושמה יהיו וגו'. ודאי למאי דמוקי ליה בכלי שרת ע"כ אינו לשון צווי דלאו בידם הוו אלא ירמיה מתנבא שכן יהיה אבל השתא דמשמע ליה דקאי אבני הגלות ליכא לפרושי שמתנבא שכן יהיה דא"כ אין הנבואה אמת דהא חזינן דכמה וכמה דסליקו מבבל לא"י אלא שהוא לשון צווי והנך דסליקו עוברים בעשה ודו"ק:

דף קיא.

שלא יעלו ישראל בחומה כו'. ר"ל ודאי דרשות לכל אחד מישראל לעלות לא"י אלא שלא יעלו ביחד ביד חזקה ולבנות להם חומות ירושלים ונחמיה שאמר ונבנה חומת העיר ולא נהיה וגו' ברשות המלך היה כמ"ש שם ואף דברי המלך אשר אמר לי וגו' וטוביה שאל לנחמיה על בנין החומה העל המלך אתם מורדים לא היו יודעים שברשות המלך היה ומיהו בשמעתין צ"ל דאחת שלא ימרדו לאו היינו בנין החומה אלא בדברים אחרים כשהם בגלות:

השבעתי אחרינא כתיב. הא ודאי דידע דכתיב עוד השבעתי שלישי אבל אחרינא כתיב ממש בלשון אחר דבשלישי לא כתיב ביה בצבאות או באילות השדה והיינו ההוא קרא דמוקי ליה בעובדי כוכבים שלא ישתעבדו כו' דאינו מדמה אותם לחיות טהורות הללו שכבר דימה אותן לטמאה חזיר מיער ועוד יש שם בספר שיר השירים פסוק רביעי השבעתי וגו' ולא חשיב ליה הכא דלא כתיב אם תעירו ואה תעוררו לרמוז על כפל.

השבועה וגו' כג' הפסוקים גם לא כתיב ביה בצבאות או באילות השדה דההיא שבועה אעובדי כוכבים ודאי קאי כדמוכח קרא ודו"ק:

שלא ירחקו את הקץ כו'. עיין פרש"י. ועוד יש לפרש שלא יהיה בעיניהם הקץ רחוק דהוה ליה כאילו מתיאשין מן הגאולה אלא יהיה בעיניהם זמן הגאולה קרובה כמו שכתוב כי קרובה ישועתי לבא וגו' וק"ל:

כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון שנאמר ובל יאמר שכן גו'. עיין פרש"י הכא ולפי פרש"י בספר ישעיה נראה דה"פ דקרא ובל יאמרו האומות שכני בישי דישראל חליתי בשבילם כדאמרן אוי לרשע אוי לשכנו דאינו כן דישראל שהה העם היושב עליה נשוא עון הם והרעה שתבא לשכניה בעון עצמם הוא ועי"ל קרוב לזה דחליתי קאי על ישראל ובל יאמר שכני בישי דישראל שע"כ ישראל משתוקקים בארץ ישראל שחליתי וא"י ארץ הרים היא ואוירה טוב לחולים כדאמרינן פרק הנושא גבי רבי כיון דחלש אמטוהו לצפורי דמדליא טפי ובסים אוירא דאינו כן אלא שאני חמדתי בא"י משום דהעם היושב וגו' דהיינו שרוי בלא עון ולמאי דקאמר אנן בסובלי חלאים כו' ה"פ דקרא ובל יאמר שכן רע השמח לאידי שחליתי כמ"ש בדוד ה' יסעדנו גו' כל משכבו הפכת בחליו אויבי יאמרו רע לי מתי ימות וגו' אבל חליתי כדי למרק עוני ביסורין וז"ש היושב בה בחולי הוא נשוא עון דהיסורים ממרקין וק"ל:

כאילו קבור תחת המזבח כו'. הוא מבואר כמ"ש האדם ממקום כפרתו נברא שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לי הלואי תהא לו כפרה ולמעלת האדם אמר שהוא כאילו קבור שם כי כמו שרוחו ונשמתו שב בטהרה למקום אשר חוצבה ממנו כן עפר גופו שב למקום טהרה למקום מזבח אשר משם חוצב עפרו של אדם וע"ז אמר לקדושת א"י וטהרתה וכפר אדמתו עמו שהנקבר באיזה מקום שיהיה בא"י כאילו קבור במקום הכפרה מקום המזבח אשר משם ניטל גופו. וע"פ כוונה זו נסמך מאמר

אנת עולא על אדמה טמאה תמות כו'. שא"י היא כולה טהורה ובכ"מ שנקבר שם כאילו נקבר במקום מזבח ובלשון קללה אמר עמוס האי קרא על אמציה כהן בית אל ודקאמר אינו דומה קולטתו מחיים כו' מהאי קרא משמע ליה הכי דתלה הדבר במיתה על אדמה טמאה תמות:

א"ל אחיו נשא כותית ומת ברוך כו'. קראה כותית ע"פ מ"ש לעיל כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים והיינו כותית ואמר ברוך המקום שהרגו דהיינו שמת בלא זמנו בלי זרע וק"ל:

כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות כו'. פרש"י שיש שם ישיבות המרביצות תורה כו' וכה"ג פירש לקמן גבי לענין קבורה כו' דשאר ארצות כולן קוברין בבבל לפי שיש שם זכות תורה עכ"ל אבל לפי הסוגיא נראה דמהאי טעמא דא"י קודם לבבל מה"ט נמי בבל קודם לשאר ארצות וע"פ מ"ש בפ' אחד ד"מ אדם הראשון גופו מבבל וראשו מא"י ואבריו משאר ארצות וכמו שא"י קודם דראשו שהוא עיקר הגוף ממנו כך אח"כ בבל קודם שגופו נברא ממנו ודו"ק. וע"פ פרש"י יתיישב מה שיש לדקדק בענין אברהם שכבר כתיב סוף פ' נח באברהם ושרה ויצאו אתם ללכת ארצה כנען ומה היה אח"כ הדבור אליו ויאמר ה' לך לך מארצך. וממולדתך אל הארץ אשר אראך דהיינו א"י שהרי כבר היה דעתו לכך לילך אל ארץ אחרת גם קשה קודם דבור לך לך גו' למה היה דעתו לילך לא"י וי"ל לפי שגם אז היה לבבל מעלות בחכמה ובשאר דברים לגבי שאר ארצות ולזה אמר באברהם שהכיר בוראו באור כשדים שהיא בבל ונמרוד השליכו שם לכבשן ורבים החכימו שם ע"י וע"כ אמר כשהלך תרח מאור כשדים והלכו אברהם ושרה עמו לא היה דעת אברהם ושרה לילך לשאר ארצות מבבל שהרי היא מקום חכמה ביותר משאר ארצות כדאמר הכא שאסור לילך מבבל לשאר ארצות אבל היה בדעתו לילך מבבל לא"י שהוא ודאי יותר מקום מוכן לחכמה ולתורה גם מבבל ולזה קאמר ויצאו אתם אברהם ושרה על דעת זה ללכת לארץ כנען אך כשבאו לחרן עיכב שם תרח וכל ביתו ונתעכב אברהם משום כיבוד אב עד שבא לו מאמר הש"י לך לך מארצך וגו' שהוא ארץ ארם ושם נתעכב אצל אביו לקיים כיבוד אב גם ממולדתך שהיא בבל כנראה מכתובים ששם ארץ מולדתך גם כי שם מקום שעמד על חכמתו מ"מ לך לך משניהם לא"י שיש לה כמה מעלות טובות ביותר ודו"ק:

כל הדר בבבל כאילו דר בא"י שנאמר כו'. הכא משוה להו ותולה בבל בא"י ומרא דשמעתא רב יהודה ואיהו גופיה אמר לעיל כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה י"ל לאו משום דבבל עדיפא אלא דכך צוה הקב"ה שכל הגולה שם לא יעלה עד יום פקודה מיהו מי שהוא בא"י ודאי דלא ילך לבבל אלא דהכא משוה להו לגבי שאר ארצות דאהכי מייתי ליה הכא ודו"ק:

קרנא דשיזבתא. כו'. בערוך פי' קרן זוית ששם ניצולין מחבלו כו' עכ"ל וכפרש"י דקרו ליה הכי לימות המשיח דהשתא הא קרו ליה הוצל דבנימין וק"ל:

ונתתי צבי בארץ החיים ארץ שצביוני בה כו'. בנבואה על צור כתיב האי קרא ביחזקאל לפי שנאמר בה על צור והושבתיך את יורדי בור אל עם עולם וגו' אמר משא"כ בארץ שצביוני בה ויעלו מתיה מבור ויחיו ולמאי דמוקי דונתתי צבי אנ"נ כו' דקליל כי טביא

האי ארץ חיים קאי ע"כ אצור וכדאמרינן בפ' בא לו בארצות החיים זה מקום שווקים ודו"ק:

יחיו מתיך מתים שבא"י נבלתי כו'. לפי שכבר אמר ברשעים מתים בל יחיו וגו' אמר בצדיקים יחיו מתיך שבא"י ונבלתי שבחו"ל יקומו ובלשון גנאי קרא מתים שבחו"ל בלשון נבילה לגבי א"י ותלה הכינוי מתיך בא"י שבזכות א"י יחיו אבל בח"ל תלה הכינוי במת שאמר נבלתי שאין זכות חו"ל גרמה אך זכות עצמו ולמאי דמוקי לה בנפלים הוא דכתיב קרי להו נבילה לפי שנולד מת. ושא"ל

מקרא אחר אני דורש נותן נשמה לעם עליה וגו' האי קרא לענין תחלת בריאה הוא דכתיב כה אמר האל בורא שמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה וגו' ודריש ליה לענין תחיית המתים דלא הוה ליה למכתב לעם עליה דעדיין בתחלת הבריאה לא מקרי עם אבל לענין התחייה קאמר דאחר שהיו לעם ומתו הקב"ה נותן נשמה וכן למאי דדריש ליה דאפילו שפחה שבא"י עיקר הדרשה מלעם גם יש לדקדק מהיכא משמע ליה דבא"י משתעי ארץ וצאצאיה ואימא בכל העולם ואפשר שגם זה' דריש מלעם בלשון יחיד דמשמע דאייריי בא"י אשר שם עם ה':

אפילו שפחה שבא"י כו'. שפחה שהוזכר בכל התלמוד שנטבלה לשם עבדות דודאי העובדי כוכבים שבא"י אין להם חלק לעוה"ב אבל השפחה גם שהיא פחותה בזכות שהעבד שמל וטבל יש לו זכות מולה משא"כ השפחה ובחו"ל אפשר שלא תזכה למחילות בקצת הזכיות שלה אבל בא"י מובטח לה שהוא בת עוה"ב דכתיב הכא כו' ואע"ג דהאי קרא עם החמור בעבד הוא דכתיב יליף מיניה אפילו שפחה ועם מלשון עם כמו לעם עליה דעם כולל נמי שפחה ודו"ק:

ונשאתני ממצרים וקברתני כו' יש דברים בגו כו'. דלרישא דקרא שאמר אל נא תקברני במצרים אפשר לתת בו טעם נגלה שסופה להיות עפרה כנים ושלא יעשו אותו המצרים עבודת כוכבים אבל לסיפא דקרא שאמר וקברתני בקבורתם דהיינו בא"ו דמוכח שהיה חש מלקבור גם בשאר ארצות שאין שם לחוש לכנים ולעבודת כוכבים להכי קאמר דאין הכא טעם נגלה אלא דיש דברים בגו דבר פנימי ונסתר כדמפרש שענין מחילות הוא ודאי סוד נסתר ורש"י בפי' החומש הביא כל ג' הטעמים כמו שהם בב"ר והאריך הרא"ם דכולהו איתנהו ואין כאן להאריך דלפי תלמודנו נראה אחרי שבאנו לטעם דגלגול מחולות שוב אין אנו צריכין לטעמום האחרים דאל"כ לא לשתמיט תלמודא מלהזכיר גם טעמים האחרים ומה שכתב הרא"ם דלטעם גלגול מחילות לחוד לא לכתוב אל נא תקברני במצרים אלא אל נא תקברני בחו"ל כדי לכלול גם שאר ארצות עמהן אין זו

קושוא כיון דבמצרים היה יעקב אז נקט שפיר במצרום וכיון דכתיב וקברתני בקבורתם דהיינו א"י הרי כולל גם שאר ארצות עם מצרים מלקברו גם מה שכתב דמטעם גלגול מחילות לבדו די בעצמותיו כיוסף לאו קושיא הוא דהא ודאי יוסף ג"כ הוה מצוה שישאוהו לא"י מיד אלא שלא היה סיפוק ביד בניו לעשות כן כמו שהוא עשה לאביו שהיה שליט במצרים כמו שפורש רש"י בפרשת בשלח ובספר הזוהר נתנו טעם בדרך סוד על שיעקב זכה ליקבר גופו בא"י ויוסף עצמותיו ולא גופו. ומ"ש

שצדיק גמור היה כו'. פרש"י ולא היה צריך לזכות א"י עכ"ל פירוש אבל אי לא היה צדיק גמור איכא למימר שהיה מטריח את בניו להעלותו לא"י כדי שיזכה לתחיית המתים בא"י וכדאר"א מתים שבחו"ל אינן חיים ומוקמינן ליה באינן צדיקים ומשמע דאפ"ה מתים שבא"י חיין בזכות א"י ולפ"ז הא דקאמר ואם מתים שבח"ל חיים למה הטריח כו' היינו לומר מתים צדיקים שבחו"ל כו' דאוקמינן לעיל דחיים אפילו לר"א אך קשה הא דאמר שמא לא יזכה למחילות דהא כיון דצדיק גמור היה ודאי יזכה למחילות כדלעיל דפרכינן ולר"א צדיקים שבח"ל אינן חיין וא"ר אולעא ע"י גלגול ומתקיף לה ר' אבא גלגול לצדיקים צער הוא אמר אביי מחילות נעשות כו' וצ"ל דמימרא דהכא לא חש לאתקפתא דר' אבא וס"ל כר' אילעי דצדיקים שבחו"ל חיים בצער ע"י גלגול ולא על ידי מחילות אם לא אפושי בזכותא:

אמר ר"ח דברים בגו יודע היה יוסף כו'. והא דלא אמר ר"ח מלתיה אקרא דיעקב דלקמיה שמא סבר ר"ח דבקרא דיעקב ליכא דברים בגו אלא טעמא אחרינא נגלה אית ביה דרצה ליקבר אצל אבותיו במערת המכפלה כמ"ש וקברתני בקבורתם משא"כ ביוסף דלא שייך לומר כן ופרש"י מחילות נעשות להם בקרקע כו' והולכים במחילות עד א"י כו' עכ"ל אבל בב"ר אמרו הקב"ה עושה להן מחילות בארץ כו' והן מתגלגלין ובאין עד שמגיעין לא"י הקב"ה נותן בהם רוח חיים והן עומדין כו' ע"ש וכה"ג איתא בירושלמי פ"ט דכלאים הקב"ה מחליד הארץ לפניהם והן מתגלגלין כו' דמשמע שאף במחילות מתגלגלין ואין עומדין עד בואם לא"י אלא שהקב"ה עושה להן מחילות ומשוה להן הארץ שלא יהיה להם צער גלגולין והענין מבואר כי א"י נקראת ארץ חיים כי שם מקום ירידת הנשמות ועלייתם ותחלת בריאתם בא"י היה ששם נברא אדם הראשון כי ארץ חיים שלמטה מכוון נגד ארץ חיים שלמעלה אשר משם הנשמות יורדות לארץ החיים שלמטה ושוב חוזרין למעלה למקומן במיתתם ושוב בעת התחייה יורדין למטה בארץ החיים ועיין במפרשים עוד בענין זה וק"ל:

כיון ששמע כזאת גלגל בעצמו עד כו'. נקט הכא האי לישנא שלא רצה בגלגול מחילות במותו וקבל עליו צער וגלגול בא"י בחייו עד יום מותו וק"ל:

דף קיא:

א"ל ר' יוחנן כו' ההוא במרפה עצמו לעבודת כוכבים הוא. ולא פליג ר"י אברייתא דהכי נמי קאמר בברייתא במרפה עצמו מד"ת לעבודת כוכבים הכתוב מדבר. ודקאמר טל אורות כו' כל המשתמש באור תורה כו' דימה אור תורה לטל כמ"ש תזל כטל אמרתי כמו שהטל לברכה אינו פוסק לעולם כן התורה אינה פוסקת לו כמ"ש והיא תשיחך לעולם הבא ורישא דהאי קרא יחיו מתיך וגו' דמשמע דאתחייה קאי. ואמר כל המשיא בתו לת"ח כו' כאילו מדבק בשכינה כו'. ע"פ מ"ש את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח השוה מוראו למקום והוא מבואר הדיבוק בזה כו הנפש מתדבק ברוח והרוח בנשמה והנשמה תחת כסא הכבוד צרורה בצרור החיים לעוה"ב כדמסיים בהאי קרא חיים כולכם היום כמפורש פ' חלק. ואמר

כל המשיא כו'. חשב בזה שלשה דברים הדבוק בגוף משיא בתו לת"ח ומהנה מנכסיו הוא הדיבוק בממון והעושה פרקמטיא לת"ח אין זה דיבוק ממון שהרי לא נותן כלום מממונו אבל הוא דבוק שכלי להנהותו בכל מה שאפשר:

צדיקים מבצבצין כו' שנאמר ויציצו מעיר כו'. דאל"כ מאי רבותיה ולפי פשוטו קאי אירישא דקרא דכתיב יהי פסת בר בארץ וגו' ואמר ויציצו מעיר בלא זריעה כשאר עשב ארץ שצומח בלי זריעה והדרש ימאן זה דה"ל למכתב לשון יחיד ויציץ כדכתיב יהי פסת בר בארץ ירעש כלבנון וגו' ועוד מאי רבותיה מעיר דהך רבותא שיצמח כעשב הזה איכא נמי בשדה ועוד אדרבה דישובי עיר חשוב טפי משדות וכרמים כדאמרינן בעלמא וע"כ דרשו דקאי על הצדיקים שנקברים בעיר שיציצו משם כעשב הזה שעיקר גדולו ממטה למעלה. ואמר

ואין עיר אלא ירושלים כו'. שכל שאר עוורות קרווין בנות ירושלים דהיינו כפרים לגבה ובחלק פרש"י שגם הצדיקים שבשאר ארצות ע"ו מחילות הולכום ועולים לירושלים:

ק"ו מחטה מה חטה כו'. נקט חטה במלתיה דרישא דהאי קרא ויצוצו מעיר גו' שמרמז על תחיית הצדיקים לעתיד איירי בחטה יהי פסת בר ונו' כדלקמן:

עתידה חטה שתתמר כדקל כו'. דקל דנקט לא הוזכר בהאי קרא ואין דרכו לגדל בראש הרים דשכיחי בבבל שהיא ארץ עמק אבל משמע ליה קרא דזה חדושו דהבר שהיא

החטה גם שתצמח בעמק תעלה בגובהה על ראש הרים כדקל הזה שמתמר ועולה גם בעמק על ראש הרים. ואמר
שמא יש צער לקוצרה כיון דגדולו רב ת"ל ירעש ע"י רוחו של הקב"ה כלבנון הזה ומשרה סלתה שהיא פריו של חטה ולא בעי קצירה גם דישה ומביא מלא פסת ידו כו' שזה חדושו שתהיה הברכה מצויה בו שלא יצטרך לו לפרנסתו ולפרנסת בני ביתו רק מלא פסת יד:
עם חלב כליות חטה אמרו עתידה כו' ודם ענב תשתה חמר ולא כעוה"ז כו'. לפי ענינו לא משמע דהני קראי בלעתיד כתיבי אלא בעוה"ז דכתיב ירכיבהו על במתי גו' עם חלב כליות חטה וגו' ובתר הכי וישמן ישורון ויבעט וגו' ויטוש אלוה וגו' ואפשר כיון דלא מצינו שנתקיים בעוה"ז כמ"ש לקמן העוה"ז יש בו צער לבצור כו' ע"כ אמרו דקראי כתיבי שהיה ראוי להתקיים אם לא חטאו ויתקיימו לעתיד אחר שיקבלו דון על חטאם בעולם הזה ואמר אל תתמה שהרי כו' ר"ל אל תלעג בדבר כמ"ש בפרק ב"מ שלגלג אותו תלמיד אהא. ואמר
ומסתפק הימנו כפטם גדול כו'. ר"ל דמסתפק מתוך אותו ענב כמסתפק מתוך פטם גדול כמו בעלי פטמין דמסכת ביצה והתוקע לתוך הבור ולתוך הפטם דר"ה ואמר ועציה מסיקין תחת התבשיל כו' אין לו משמעות מתוך המקרא ויש לפרש דקאי על הפטם הגדול שאין לו צורך בו יבואו לו עציו לצורך להסקת תבשיל. ואמר
ולשורקה וגו' אין לך כל אילן סרק שבא"ו כו'. דריש סורקה בסמ"ך לשון סרק ומיהו משמעו קיים שרק בשי"ן דהיינו זמורת גפן כדקאמר ושמא תאמר אין בו יין כו' ת"ל כבס ביין וגו' ולא קרי ליה סרק אלא משום דלא הוה טוב כשאר גפנים שענב אחד מחזיק חומר. ואמר
שמא תאמר אינו אדום כו' מהכא משמע דהאדום הוא משובח מן הלבן וכמ"ש אל תרא יין כי יתאדם וגו' אלא שהוא אינו בריא לאדם כמו הלבן ולכך הלבן מוקדם לברכה. ואמר ושמא תאמר אינו מרוה כו' דהיינו שאינו משכר כיון שהוא בא מאילן סרק וכן ושמא תאמר אין לו טעם ואמר ושמא תאמר כו' ת"ל חכלילי עינים גו' עינים מלשון ועינו כעין הבדולח ואמר ושמא תאמר לזקנים אינו יפה דדעת זקנים נוחין מיין ישן וזה אינו מתיישן כ"כ בתוך הענב כמו בפטם גדול ת"ל לבי שנים שהוא זקן ומלת מחלב אין לו מקום לפי דרש זה ויש לפרש דבן שנים משמע נמי קטן בן ב' שנים ואמר שענב זה טוב לו לזקן בן שנים יותר מחלב לבן ב' שנים. ואמר פשטיה דקרא במאי כתיב כו' קרי הך

דרשא פשטיה דקרא לגבי דרשא דלעיל דלא בעי למימר להך דרשא אל תקרי לבן שינים כו'. ואמר
רמז לו בעיניך כו'. ע"ד כי טובים דודיך מיין וכן דרך האוהבים לרמוז לחבירו בעין ודרש חכלילי מלשון חוכא לי לי טוב כעס משחוק ת"י מן חוכא ועד"ז אמר ואחוי לי שיניך כו'. כי דרך הכועס מעצם פיו והשינים זה על זה וההפך השוחק הוא פותח פיו ומראה לחבירו שיניו:
אי לאו דאפגרת הוה עבדא כו'. ר"ל והיית עושה מלאכתך ע"י אחרים וק"ל:
ומערב בהדי הדדי אמר היינו זבת חלב ודבש כו'. דלפי פשוטו הל"ל בכל חד זבת באנפי נפשיה וכתב חד זבת אתרוייהו שהם זבין ומעורבבין ודו"ק:.

דף קיב.

לשנה איקלע ר"א כו' נקטו בידיה ואמר ארץ פרי למלחה מרעת וגו'. כל הני אמוראי נמי שספרו בשבח א"י לאחר החורבן היה וע"כ תלה הדבר ר"א שניטל שבחה אז מרעת יושבי בה כי הדבר תלוי בזכות וחובות יושבי בה. ולסוף שנה פרש"י לסוף אותה שנה מדלא קאמר לשנה אחרת וקאמר דגם אותן פירות גופייהו נתמעעו מרעת יושבי בה לסוף שנה וריב"ל שאמר ארץ ארץ למי כו' לערביים הללו כו' אפשר שאלו הערביים כשרים היו אבל אמר הארץ אינה שלהם ולא עמדו בה אלא בחטאתינו אינן ראוים בשבחה:
אני ראיתי בבקעת בית שאן כו'. פרש"י שהיא משאר ארצות עכ"ל ור"מ לטעמיה כדאמרינן פ"ק דחולין ר"מ אכל עלה של ירק בבית שאן והתיר רבי בית שאן והתם פריך והכתיב מנשה לא הוריש בית שאן ומשני הרבה כרכים כו' עכ"ל:
ואין לך מעולה בכל הארצות כו' כארץ מצרים. ר"ל שתלה ארץ סדום במעלתה לגן ה' לאילנות וכארץ מצרים לזרעים ולא תלאן בשאר ארצות ואין להקשות דהא א"י יותר מעולה ממצרים ולא תלה בה וכן נימא בשאר ארצות י"ל דארץ סדום גופה מכלל א"י היתה. ושאמר
דהוו מרבו בה מלכי כו' ואין לך טרשים יותר מחברון כו'. עיין בגמרא פרק ואלו נאמרין ומה שיש לדקדק בזה עיין בחידושינו שם. ומ"ש
אלא שמבונה על א' מז' כו' ומלת שנים במקום הזה כמו שונים וכמ"ש הרא"ם פרשת שלח לך. ושאמר
אבל שלא בטרשים ת"ק כו' אפשר שכוונו להוסיף מן הסתם א' מחמשים כי תוספת הקדושה והברכה בכ"מ א' מנ' כמו התרומה והיובל וחג השבועות. ושאמר

אבל בברכותיה כו' מאה שערים הוא מבואר שלפי הטבע לא היה ראוי ליגדל רק חלק אחד מק' שהוא מעשר מן המעשר והוא חלקו ית' ב"ה שנתנו לכהן ובברכותיה נתוספו חלקי האדם צ"ט חלקים והוא פירוש הכתוב עשר תעשר את תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה וגו' ר"ל תן מעשר מן המעשר שהוא דבר הראוי להיות יוצא מן השדה בכל שנה שהוא חלקו ית' שנתן לכהן והנוסף צ"ט חלקים הם באו בברכה לחלק האדם וק"ל:
יאה משבחיתו כו' סאה אחת כו' ממנה משח ממנה חמר כו'. ע"פ מ"ש החורי יושבי הארץ שהיו מריחין הארץ מלא קנה זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים כו' כפרש"י בחומש אבל במעלת א"י קאמר הצדוקי דבארעא קטינא בית סאה כו' ממנו משח כו' וק"ל:
נחלת צבי למה א"י נמשלה לצבי כו'. דלפי פשוטו מלשון חפץ כדאמרי' לעיל ארץ שצביוני בה הוא כפול בהאי קרא דהיינו ארץ חמדה דכתיב ביה וע"כ דרשוהו צבי שהוא שם חיה בקרא. ושאמר
זבת חלב ודבש שמנים מחלב משום דארץ זבת חלב וגו'. בדבר שגדולו מן הארץ מירי שנשתבח ביה ארץ ישראל וחלב אין גדולו מן הארץ ע"כ דרשוהו דקאי על הפירות של ארץ ישראל שזכר שהן שמנים מחלב כו' וק"ל:
בסוד עמי וגו' זה סוד עיבור כו'. כדאמרינן לעיל שלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים וע"כ נקרא סוד עמי. ואמר
ובכתב ישראל לא יכתבו זו סמיכה ע"פ מ"ש פרק הפועלים לדידי חזי לי ספרא דאדם הראשון וכתיב ביה כו' רבי לא יתקרי דהיינו סמיכה:
דוכתא דמשה ואהרן לא זכו כו'. נראה דאהעברה גופה נמי קאמר הכא דמשה ואהרן לא זכו בה דכתיב כי לא תעבור את הירדן וגו' ואנא מי יימר כו' ולכך נבהלתי לעבור במיצרא:
ר"א מנשק כיפי דעכו ר"ח מתקן מתקליה ר' אמי ור' אסי קיימי כו'. עיין פרש"י ולא ידענא מאי רבותייהו שעשו כן בארץ ישראל כי ודאי מן הראוי להיות בכל מקום ונראה לפרש דה"ק שכוונו לתקן המתקלין דהיינו מכשולי העיר באותן כיפי וסלעים ור' אמי ור' אסי קיימי משמשא לטולא ר"ל אותן סלעים העמידו משמשא כו' למקום שהם פונים ללכת והשתא ניחא קרא דמייתי כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה וגו' אכולהו אמוראי קאי:

דף קיב:

קטגוריא בת"ח כו'. כפרש"י והכי אמרינן בפרק חלק ליוצא ולבא אין שלום וגו' אמר רב אף לת"ח שנאמר בהם שלום רב לאוהבי וגו' אין שלום מן הצר וק"ל:

צירוף אחר צירוף שנאמר ועוד בה עשיריה וגו'. לפי שישראל אם יזכו נמשלו ככסף נקי ואם לאו הרי הם כסיגים כמ"ש ואצרוף כבור סיגיך וגו' וכמפורש באורך במסכת חולין וכמ"ש צרפתנו כצרוף כסף וצרפתי' כצרוף הכסף וז"ש אחר שיהיו ישראל בחטאם נמשלו לסיגים דצריך צירוף ועוד בה עשיריה דהיינו שע"י הצירוף בגלות לא ישארו רק המעשר מהם שהוא קודש בכ"מ וכמ"ש כל הנותר בירושלים קדוש יאמר לו שב לצרפם שנית כמ"ש ושבה והיתה לבער עד שיהיו ככסף נקי שנצרף שנית ורב יוסף בא לפרש דהצירוף ע"י בזוזי ובזוזי דבזוזי דהיינו גלות אחר גלות:

עתידין כל אילני סרק שבארץ ישראל כו'. עיין דברי התוס' לפי שרוצה לסיים בדבר טוב נקט לה הכא ולא כו' עכ"ל ע"ש והוא דחוק ולולי דבריהם נראה דנקט לה הכא שפיר דגם זה סימן לדור שבן דוד בא וכמ"ש פרק חלק אין לך קץ מגולה מזה שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל דהיינו שההרים בכלל גם אלו שאין בהם אילן מאכל רק אילני סרק ישאו פרים לישראל וכדאמר הכא גם מהאי קרא כי עץ נשא פריו וגו' ונראה לפרש עוד דבין הכא ובין התם משמע ליה דבאילן סרק איירי מדכתיב בהו נשיאת פרי דר"ל גם שהוא אילן סרק דלפי טבעו אין ראוי לגדל בו פרי מכל מקום ישא פרי שלא בגידול וזה הוא סימן לדור שבן דוד בא ובכן במהרה בימינו אמן סלה: 0סליק פרק שני דייני גזירות וסליקא לה מסכת כתובות